

A vizsgálat tárgya

Kazinczy Ferenc első írásműve egy 1764. december 3-án – ötévesen – írt levél.¹ Az utolsó ismert önéletírásán, a [*Pályám emlékezete VI.*] szövegén², 1831 nyarán, a halála előtti utolsó hetekben is dolgozott.³ E két pont között ível a következő mondat: „Még bírom egy 1764. Decemb. 3d. Semlyénből írt levelemet, mellyben nevem alatt áll ez a’ titulus [ti. a Generális]; de a’ tinta’ különböző színe gyanút támaszt, hogy azt sírások közt vetém nevem alá, és később.”⁴ Kazinczy természetesen igyekezett az autobiographiáihoz írásos dokumentumokat is felhasználni. A megbízható forrásra való közvetlen hivatkozás nem rendkívüli e szövegekben, a történelmi, korfestői hitelességgel folyamatosan számot vető művek világában sűrűn találkozhatunk efféle megjegyzésekkel. Az autobiographikus írást⁵ ezért egy olyan olvasási módot megengedő szövegnek javasoljuk elgondolni, amely feltételezi önmagáról, hogy az olvasója egy referencialitással rendelkező, őszinte, áttetsző nyelvű szöveggént veszi kézbe,⁶ és amelyben kiemelt – műfajt meghatározó – jelentőséget kap az, hogy a szerző, az elbeszélő, a főszereplő és a modell azonos.⁷ E javaslat elfogadása segít színre vinni azt a jelenetet, amelyben a szerző–elbeszélő–főszereplő–modell önmagát szemlélve látható: 1831-ben Kazinczy a karosszékében ül a szobájában, kezében a tollal,

---

* A dolgozat tervezete 2005-ben a *Vetésforgó* című konferencián került megvitatásra: köszönet illeti a résztvevőket a sok értékes kritikáért és tanácsért.

¹ Valójában ismert egy korábbra keltezett levél is: Kazinczy – szüleinek, Érsemlyén, 1763. február 16., KAZINCZY Ferenc *levelezése*, I-XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., 1960, (a továbbiakban: *Kazlev*), I, 1. Ehhez a levelezés kiadói azonban a következő megjegyzést fűzték: „[...] e levelet a negyedfél éves Kazinczy nem írhatta.” *Kazlev*, I, 539.

² [*Pályám emlékezete VI.*] = KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009, 716–780. (A továbbiakban: *PE.*) Kazinczy autobiographikus szövegeinek kritikai kiadásában hat szöveg szerepel *Pályám emlékezete* cím alatt, de csak az első, a Tudományos Gyűjteményben 1828-ban megjelent közlemény címét tekinthetjük szerzői címnek. Ez indokolja a többi szöveg címének szögletes zárójelbe helyezését. A szövegek sorszámozása a keletkezési sorrendre utal.

³ Az életművet lezáró szöveg egy félbehagyott levél, amelyen Kazinczy lányának az író 1831. aug. 23-i halálát bejelentő sorait is olvashatjuk: Kazinczy – Mocsáry Antalnak, Széphalom, 1831. augusztus 20., *Kazlev*, XXI, 650–653. Ha a levelezéstől el kívánunk tekinteni, akkor az utolsó ismert Kazinczy-szöveg egy keletkezéstörténetileg több részre tagolható napló, melyben az utolsó bejegyzés az 1831. augusztus 16-i dátummal keletkezett. Ld. *Napló. 1828. Pesti Útamb. 1828.* = *PE*, 330–386.

⁴ [*Pályám emlékezete VI.*] = *PE*, 720.

⁵ Az *autobiographikus íráson* vagy *önéletírásokon* elsősorban naplókat, önéletrajzokat, a [*Pályám emlékezetei*]-t és az ezekhez kapcsolódó feljegyzéseket értjük.

⁶ „Az önéletírás tradicionálisan az őszinteség (az igazság), a valóság-hűség (referencialitás) és az áttetszőség (a nyelv mimetikus természete, realizmus) hármasság elve által formált elvárás horizontjának módszeres kritikája mindazonáltal nem rendítette meg a fenti elvekre alapuló domináns olvasói szokásokat, írói hitvallásokat, így, úgy tűnik, az önéletírás elméletének ma is feladata a fenti fogalmakkal való szembenézés, azok áthelyezése az értelmezés más szintjeire.” Z. VARGA Zoltán, *Az önéletírás-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése*, Helikon, 2002/3, 250.

⁷ „[...] kétféle mimézis-elv elegyedik Ph. Lejeune-nek az *autobiográfiai paktumról* szóló elméletében, melynek alapja nemcsak a szerző és az elbeszélő (paratextusokban jelzett, intézményes, az olvasóval kötött »szerződésben« rögzített) azonossága, de a szereplő és a (szövegen kívüli, valós) »modell« hasonlósága is. Az önéletrajz »referenciális műfaj«: befogadásának alapja a »referenciális paktum«, a produkció oldaláról (is) tekintett »hitelesség« és »hűség« kritériumaival.” MEKIS D. János, *Referencialitás és végtelen szemiozsis: Az autobiográfia értelmezéstörténetének irodalomtudományos kontextusairól*, Helikon, 2002/3, 262.

szemében a gyanakvással, előtte az íróasztalon ott fekszik az 1764-es levél, amit éppen most vett szemügyre, elgondolkozik, majd lejegyzí az t mondatot, amit éppen most olvastunk.⁸

A saját levelét gyanakodva vizsgáló Kazinczyban a gyanakodva figyelő olvasó egyaránt és egyszerre fedezheti fel a megismerés objektumát és szubjektumát is. Kazinczy mint önmagát olvasó szubjektum – noha termete a középnyövésűek között is kicsinek számít, 1816 augusztusában például 97 fontot, vagyis 54 és fél kg-ot nyomott⁹ – eltakarja előlünk azt a dolgot (a levelet, ill. az élete történetét, „ahogyan az volt”), amire a megismerése irányul. Nem mellékeli azonban az említett levelet,¹⁰ így növeli a gyanút, hogy e dokumentum a bizonyító erejét csupán Kazinczy értelmezésében nyerheti el. Valójában nem az a történet van elbeszélve, amelyhez a levél hivatkozott dokumentumként, a múlt jelenlévő nyomaként, bizonyítékként szolgál, hanem maga a hivatkozás, az értelmezés megtörténeése. E szövegrészlet illetéknéppen értelmezhető az autobiographia-írás és -olvasás kicsinyítő tükreként is. Kazinczy egyidejűleg látható bele a szemlélt-értelmezett és a szemléllő-értelmező helyzetébe. Az önmagán töprengő Kazinczy végül is azt a döntést hozza, hogy bizonytalanságát megosztja olvasóival: *talán* sírt a kis Kazinczy, amikor – bizonyára a szigorú, gyermekét katonai pályára készítő apa parancsára – a levél végére odairta: „Generális.”

Ugyanakkor nem elképzelhetetlen, hogy nem is Kazinczy írta le ezt a titulust: „1764. Decemb. 3dikán már igen jól írtam egy levelet a' szüléimnek Regmeczre; a' *Kazinczy Ferencz* név után más tintával és talán más kézzel is ez van írva: *Generális*.”¹¹ Márcsak azért is *gyanítható*, hogy más kéz írta, mert Kazinczy úgy *általában* sokat sírt a generálisság miatt: „– Kezemben vagyon egy, Ér-Semlyéből 1764. Decembernek 3dik napján szüléimhez írt levelem, mellyben nevem alatt Generális titulus áll. A' tinta' színe azt gyanítatja hogy azt nem az én kezem írta a' név alá, 's úgy hiszem hogy azt valaki más írta oda, mert emlékezem még, hogy a' katonaság 's Óbersterség 's Generálisság miatt sokat sírtam.”¹² De lehet, hogy mégiscsak Kazinczy írta, csak később, viszont generálishoz méltón egyáltalán nem sírt: „'s kezemben van egy 1764. December 3dikán írt levelem, mellyben magamat kénytelen valék Generálisnak titulázni, mert a' tinta' különböző színe mutatja hogy a' szó későbbben vettetett a' név alá.”¹³ Vagy talán mégis egyidejű az aláírás, és a kis Kazinczy *hihetőleg* sírt, úgyhogy talán a tinta színét is a ráhulló keserves könnyecseppek változtatták el: „Még bírom egy 1764. Decemb. 3-dikán írt leveletem, mellyben nevem alatt áll a' Generalisi titulus, de hihetőleg sírás közt írvá oda, mert a' tinta' színe a' leveléétől különbözik.”¹⁴

⁸ „Míg a fikcionális narratíva a történet utolsó eseményével végződik, a történeti elbeszéléseknek pedig nincs végérvényes lezárása, az autografikus narratíva (az önéletírás) befejezése maga az írás.” H. PORTER ABBOTT, *Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására*, ford. PÉTI Miklós, Helikon, 2002/3, 286–287.

⁹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: MTAK Kt), K 638/II, 91b.

¹⁰ Az egyszerű átmásolás itt kevés lenne. Kazinczy a *Fogságom naplója* lappangó vagy elveszett eredeti kéziratába beragasztott egy téglalap alakú posztódarabot, amit a másoló egy hasonlóval igyekezett pótolni. [A másolatot valószínűleg Bártfay László készítette, ld. Szilágyi Márton jelen kötetbeli tanulmányának 15. lábjegyzetét. – a szerk.] De míg az eredeti a történelem rész(es)e (volt), addig a pótlás már csak arra utaló jel lehet: „Öltözetlen valék, s vontam fel ruháimat; most, mint mindég máskor, midőn bírám elébe léptem, e posztóból mentét és nadrágot, fehér lajblival.” [Kiemelés: O. L.] KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, utószó FENYŐ István, kiad. SZILÁGYI Márton, Osiris, Bp., 2000, 34. (A továbbiakban: FN)

¹¹ *Ér-Semjén*, 12. Jul. 1802. *Ma találom régi papirosaim közt 1794ben tett következendő jegyzésemet = PE*, 169. A szöveg kelt 1802-ben.

¹² *Kazinczy Ferencz' Élete, egyedül Maradékainak számokra [III.] = PE*, 396. A szöveg 1814-ben keletkezett.

¹³ *Az én életem: Barátimnak, Literatúránk' barátjainak, 's legközelebb gyermekeimnek = PE*, 404. Keletkezett: 1816-ban.

¹⁴ *Pályám' Emlékezete [I.] = PE*, 473. Ez a szöveg 1827–1828-ban keletkezett. Hasonlóan fogalmaznak a későbbi önéletírások is: [*Pályám emlékezete II.*], kelt: 1828–1829; e szövegrészt nem közli a kritikai kiadás, a kézírata: MTAK Kt, K 634, 123b; [*Pályám emlékezete III.*] = PE, 562.; a szöveg kelt: 1829-ben. Az 1829–1830-

De térjük vissza a tinta színe (és saját maga) felett egyre elmélyültebben elmélkedő Kazinczyhoz. Az 1764-es levél értelmezése után a [*Pályám emlékezete VI.*]-ban, néhány sorral lentebb, ezt jegyzi fel: „De azalatt míg nagyatyám a’ Dietán vala, tanulásomat elakasztá egy gonosz himlő egy varrá csinálta testemet, ’s elvakúlással rettegete.”¹⁵ Ha az előző példasorban egyre bizonytalanabban szemléltük a színeket és az árnyalatokat, talán az egzakt, számokkal kifejezhető adatokban is érdemes egy kicsit kételkedni. Jelesül abban, hogy az a gonosz himlő akkor jött Kazinczyra, amikor nagyatyja a diétán volt, azaz 1764 végén.

Azt találjuk, hogy 1802-ben bizton állítja Kazinczy: „1764. míg a’ Nagy-Atyám Pozsonyban múltat, mint Bihari Követ, meghimlősödöm.”¹⁶ Azonban 1814-re elbizonytalanodik: „Azalatt míg a’ Nagy-atyám a’ Dietán múlata, 1764ben, a’ mint a’ feljebb említett Dec. 3dikán írt levél velem gyanítatja, az őszi holnapokban, de a’ mint emlékezem, a’ tavasziakban, reám jöve a’ természetes himlő.”¹⁷ Két év elteltével a bizonytalanság megfakul: „Azalatt míg nagyatyám a’ Dietán múlattott 1764ben, a’ mint a’ már említett Decemb. 3dikán írt levélből látom, ősszel reám jöve a’ természetes himlő.”¹⁸ Majd 1828-ra ismét elnémul a kétkezés: „Azalatt míg nagyatyám a’ Dietán múlata, nekem jött egy gonosz himlő, ’s elakasztá a’ tanulást.”¹⁹

Csodálatra méltó, hogy már ötéves korában ilyen filológiai problémát tudott megalkotni Kazinczy. A levelezés első kötetének kiadója egy 1763-as levélre²⁰ vonatkoztatta az önéletírások megállapításait, ezért tévesen róttta meg Kazinczyt: „e levelet a *negyedfél éves* Kazinczy nem írhatta. [...] Nem lehetetlen, hogy valami hasonlót csakugyan írhatott körülbelül négy éves korában, s lehet, hogy e fennmaradt gyermekkori levelet akarta később az itt közlött sorokkal mintegy kicserélni. [...] ámbár a kelet más.”²¹ A 22. kötetben végül megjelent a nyomozásunk tárgya, Kazinczynak a levélre 1814. május 27-én Széphalmon írt jegyzetével együtt: „[...] A’ Generálisi subscriptiora fel kell jegyezmem, hogy az atyám engem még csecsemőt katonának készíté. [...] Az a’ reménysége hogy teljesedésbe hozom óhajását, igen hamar elmúlt, ’s emlékezem, hogy mindég sírtam, mikor nevem alá hol az Oberster, hol a’ Generális titulust kelle vetnem. Látszik itt is, hogy azt először elhagytam, ’s parancsolatra vettem nevem alá, mert az oda plajbászolás után van írva, holott az egész levél szabad kézzel volt.” Mindehhez a pótkötet szerkesztőinek jegyzete: „A Generalis szót és a köv. nyolc szót Kazinczy, édesapja plajbászós írására írta rá jó nagy betűkkel.”²² A levél „Kedves Atyám Uram! Edes Aszszony Anyám”-nak van címezve, az édesapja a levél írásakor eszerint nem lehetett ott. A kéziratot megvizsgálva az látható, hogy a „Generális” szó valóban más tintával van írva, de sírásra utaló elmosódás nem látszik rajta.²³

Az autobiographiák tere

Kételyeinktől hajtva felhagyhatnánk a szövege(ke)n kívüli referencialitás utáni nyomozásunkkal és megfogadhatnánk Paul Ricoeur javaslatát: az „elmesélt események megtörtént dolgok az *elbeszélő hang* (*voix narrative*) számára, melyet itt azonosnak

---

ban keletkezett [*Pályám emlékezete V.*] vonatkozó részletét sem közli a kiadás, a kézírata: MTAK Kt, Tört. 4r 70, 7b.

¹⁵ [*Pályám emlékezete VI.*] = PE, 721.

¹⁶ *Ér-Semjén*, 12. Jul. 1802. *Ma találok régi papirosaim közt...*, i. m. = PE, 169.

¹⁷ *Kazinczy Ferencz’ Élete...* [II.], i. m., = PE, 396.

¹⁸ *Az én életem...*, i. m. = PE, 406.

¹⁹ [*Pályám emlékezete II.*], kéziratban: MTAK Kt, K 634, 123b. (Ugyanígy: [*Pályám emlékezete III.*] = PE, 562.; [*Pályám emlékezete V.*], kéziratban: MTAK Kt Tört. 4r. 70., 7b.)

²⁰ Kazinczy – szüleinek, Érsemlyén, 1763. február 16. = *Kazlev*, I, 1.

²¹ *Kazlev*, I, 539–540.

²² Kazinczy – szüleinek, Érsemlyén, 1764. december 3. = *Kazlev*, XXII, 1.

²³ A levél kézírata: MTAK Kt, Ms 4750/54. (Köszönöm Czifra Mariann segítségét a levél kéziratának megismerésében.)

tarthatunk az implikált szerzővel, azaz a valóságos szerző fiktív álrühájával. Beszél egy *hang*, amely elmeséli azt, ami *számára* megtörtént. Belépni az olvasásba, azt jelenti, hogy az olvasó és szerző közti szerződésbe (pacte) befogadjuk (inclure) a hitet, mely szerint az események, melyekről az elbeszélő hang (voix narrative) beszámol, e hang múltjához tartoznak.”²⁴

Az autobiographiák sajátossága, hogy az események, amelyek legjobb hitünk szerint az elbeszélő hang múltjához tartoznak, nem jelentéktelen részben azok a szövegek, amelyeket a szerző–elbeszélő–főszereplő–modell sajátjának ismer el. Vagyis a Ricoeur által említett szerződés elfogadása egyúttal a lejeune-i önéletírói térbe való belépést is jelenti. Az így feltáruló szövegüniverzumba Lejeune beleérti az autobiographia-szerző összes többi művét is.²⁵ „Az »önéletírói tér« gondolata szerint az önéletrajziség a szerzői szövegüniverzum különböző megszólalási módjainak abban a hálózatában ragadható meg, melyben a különböző szövegek értelme egymást kontextualizálja. Lejeune elképzelésének alap-fogalma az intencionalitás, vagyis egy olyan szerző tételezése, aki tudatosan játszik rá a szerző funkcióval szemben támasztott olvasói elvárásokra, bevonja azt művei jelentésszervező hálójába. A megírás tevékenysége és a közzététel konstitutív eleme az önéletrajzi műveknek, a szöveg jelentését meghatározó gesztus.”²⁶ Amikor Kazinczy „fikciós” szövegeit vagy akár a Kazinczy-levelezés irdatlan tömegét is bevonjuk az autobiographiákról szóló elbeszélésünkbe, akkor tulajdonképpen Kazinczy azon igényét elégítjük ki, hogy azonosítsuk Kazinczyt a többi Kazinczy-szöveg írójával. Az autobiographiáit író (és abban szereplő, mintát adó, megszólaló) Kazinczy időről időre megerősíti azonosságát pl. a *Bácsmegyey*²⁷ és a *Hamlet-előbeszéd*²⁸ szerzőjével, és számtalanszor utalja olvasóit e sajátjának elismert szövegekhez.

Az így berendezett önéletrajzi térben azonban kísérteties jelenséget vélünk felfedezni. Az autobiographiák némelyike elveszíti identitását, más részük viszont bizonyos szövegek felől láthatatlannak tetszik. Az 1828 után – tehát a Tudományos Gyűjteményben megjelent *Pályám’ Emlékezete [I.]* után – keletkezett autobiographiák előszószerű bekezdései azonosnak mondják önmagukat a Tudományos Gyűjteményben megjelent szöveggel, miközben megfélekednek az 1828 előtti autobiographia-jellegű írásoktól. Megfigyelhető tehát, hogy az egy és oszthatatlan Kazinczy megteremtése a cél, akár a (szöveg)történet határozott kiigazítása árán is. A *Pályám’ Emlékezete [I.]*-et író Kazinczy pl. elhatárolódik a tíz évvel korábbi önéletírásától, *Az én életemtől*: „Biographiám, tudnillik a’ mit K[ölcey Ferenc] remeknek monda, *előttem olvashatatlan*. Nem égettem-el, de elfogom.”²⁹

Az önéletírói térben a „fikciós” és a „nem-fikciós” szövegek együttműködését vezérlő egyetlen autobiographia irányításával megnyílhatna az egységes szubjektum kialakításának lehetősége. A középpontban álló, a szövegek között viszonyt szervező alakzat gesztusait azonban hitelteleníti és szétzilálja az azonos dimenzióban, de a különböző autobiographiák alakváltozataiban megtestesülő Kazinczyknak a feltűnése. Az olvasás annál nehezebben képes megszünteti ellenállását és gyanúját az elbeszélő hanggal szemben, minél több azonos önéletírói térre igényt tartó, de egymásnak ellentmondó Kazinczyval találkozik. Megbomlani látszik tehát a szerző–elbeszélő–főszereplő–modell hiteles megfeleltethetőségén alapuló önéletírói- vagy igazság-paktum. Minden egyes autobiographia és önéletírói szövegtöredék

²⁴ Paul RICOEUR, *A történelem és a fikció kereszteződése* = Uő., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, kiad. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, ford. ANGYALOSI Gergely, BOGÁRDI SZABÓ István, JENEY Éva, LÖRINSZKY Ildikó, MISS Zoltán, VAJDA András, Osiris, Bp., 1999, 368–369.

²⁵ Philippe LEJEUNE, *Az önéletírói paktum*, = Uő., *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. VARGA Zoltán, ford. VARGA Róbert, L’Harmattan, Bp., 2003, 42–44.

²⁶ Z. VARGA, *i. m.*, 252.

²⁷ *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei: Költött történet*, Ellinger János József, Kassa, 1789. Második kiadása: *Bácsmegyeynek gyötrelmei* = KAZINCZY Ferencz, *Munkáji*, 9, Pest, Trattner János Tamás, 1814.

²⁸ *Előszó* = [William SHAKESPEARE], *Hamlet: szomorú játék 6 felvonásban, úgy a’ mint az a’ mai Játzószínünkre léphet*, ford. KAZINCZY Ferencz, Ellinger János József, Kassa, 1790 (Külföldi Játzó-Szín, 1).

²⁹ Kazinczy – Toldy Ferencnek, H. n., 1827. június 19. = *Kazlev*, XXI, 284. [Kiemelés: O. L.]

Kazinczyja egyaránt és egyenlő jogot formálhat e tér középpontjában való tartózkodásra. Másként fogalmazva: az autobiographiák esetében nem lehet filológiailag korrekten megvonni az önálló szövegek és a szövegváltozatok, előzmények, fogalmazványok közötti határt. Nem tudunk rámutatni egyetlen, önálló, a többitől független, a többi változatot érvénytelenítő autobiographiára.

Az idő helyretolása

Kazinczy egyes autobiographiái nagy tettvággyal jelentik be – általában az előszó helyét elfoglaló fejezetekben – a tudást érdemlő közönségüknek (nekünk) a hamis vagy hibás hírek elnémitását, kiigazítását. A hitet a múlt, az „ahogyan az volt”, rekonstruálhatóságában, az igazság kinyomozhatóságában, úgy tűnik, az sem ingatja meg, hogy Kazinczy nemegyszer kénytelen beszámolni a múlt felidézésének nehézségeiről („nem emlékezem többé mellyikét a’ kettőnek”),³⁰ a megbízható dokumentumok hiányáról („papirosaim közt nem lelhetem fel Naplómnak e’ szakra tartozó darabjait”),³¹ sőt, nem ritkán találgatásokba is bonyolódik („a’ mint harmincznégy eszt. olta hiszem, de akkor nem gyaníthattam”).³² Ám mindezek másrésről a magabiztosság kinyilvánításaként is olvashatók. Kazinczy annak az elismerésére hív fel, hogy ellenben az összes többi adata, közlése teljes mértékben megbízható, és ha a hiányzó adatokat majd pótoljuk, ha a régi elszórt papirosokat majd megleljük (avagy elhagyjuk a „hiszem”, „talán”, „gyanítom” stb. szavakat) akkor birtokunkba kerül hazánkunk, nyelvünknek és magának Kazinczynak a hiteles története is. Vagyis a bizonytalanság csak az egyes adatokra terjed ki, magának az autobiographiának – mint egy értelmezői érdekektől igencsak motivált narratív szövegnek – a leleplezése nem történik meg. A levélen a saját aláírását szemlélő Kazinczyban felmerült gyanú nem terjed ki az autobiographiát hitelesítő aláírására,³³ és gond nélkül nekiereszti magát, akárhova s akármeddig is viszi képzelete s érzései: „Visszaemlékezni azokra, a’ kik között nevededtünk, ’s kifesteni az ő képeiket legkisebb individualitásaikban, a’ beszélőnek nagy öröm, a’ hallgató pedig gyönyörködve mégyen-vissza azon időkbe, mellyek már nincsenek, hogy öregeinket lakásaikban, öltözeteikben, társaságaikban, ebédjeiknél, erkölcsükben ’s szokásaikban láthassa. Gond nélkül neki-eresztem tehát magamat, akárhova ’s akármeddig viszen képzeletem ’s érzéseim.”³⁴

Színezés

Kazinczy autobiographiái a valamiről való tudást többnyire látásként fogják fel. Tehát a megismerésre méltó, de elmúlt dolgokat le (vagyis át) kell festeni és szemlére kell bocsátani. Az öregek képeinek a kifestése az a cselekedet, amelyben leginkább meglátható a múltat fikcióvá alakító, pontosabban fikciós történeti szöveggé újraalkotó könyvcsináló gesztus: „Minthogy atyáinknak costümjeiket mi rezezből nem ismerhetjük úgy mint a’ németek és francziák, ’s az ollyat *más Könyvcsinálók* pirulnának elbeszélteni, elmondom, hogy a’ mente olajsín volt ’s egészen térdig ért (a’ nagyatyámé csak félczombig); a’ felöltött mente alatt veres övű dolmány volt; a’ nadrághoz nem bakkancs hanem csizma; ’s a’ fön

³⁰ [Pályám emlékezete VI.] = PE, 731.

³¹ [Pályám emlékezete III.] = PE, 639.

³² Pályám’ Emlékezete [I.] = PE, 527.

³³ Az önéletről szerződést hitelesítő aláírással kapcsolatban Genette megjegyzi, hogy Lejeune „igen optimista az olvasó szerepét illetően, aki semmit sem írt alá, s aki vagy elfogadja azt, vagy sem. Annyi azonban bizonyos, hogy a műfaji vagy más ismertetőjelek *kötelezik* a szerzőt, aki [...] tiszteletben tartja ezeket [...]” Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, Helikon, 1996/1–2, 84 (lábjegyzet).

³⁴ *Az én életem...*, = PE, 403.

kalpag. Nádpálczáját előre-nyújtott kezével hányogatta. Utána egy Lictor talpalgatott, de ennek costúmjére nem emlékezem.”³⁵

Ám a mente olajszíne természetesen nem támaszt gyanút Kazinczyban, mert azt, ellentétben a tinta színével, nem láthatja *most*. Ricoeur a képzeletbelinek a múlt újraalkotásában betöltött szerepéről szólva megjegyzi, hogy „a [történelmi elbeszélés] képzeletbeli (imaginaire) része olyan mértékben növekszik, amilyenben a megközelítés válik egyre szigorúbbá.”³⁶ A történelmi tablóra magabiztos vonásokkal vagy aprólékos festésekkel felkerült, a legkisebb individualitásaikban is jellemzett alakok és dolgok nem a történelmet, az „ahogy az volt”-at láttatják, hanem az autobiographiák jelentését képezik meg. De éppen ezek a vonások ellenőrizhetők a legkevésbé, hiszen – mint tudjuk – ezekről nem maradtak fenn rézmetszetek. A dokumentumok inkább a történelmi jelentőségű események fontos adatait szeretik feljegyezni.

Az öltözködés szövegeken átívelő metaforarendszere és motívumhálója a jellemzés és a karakteralkotás állandó eszközeként működik. Tehát amikor Kazinczy az aprólékos, realista ábrázolási módot alkalmazza a történelmi hitelesség megkonstruálása érdekében, akkor tulajdonképpen a fikció eszközehez nyúl, és a dokumentum jellegű felsorolás esetlegessége felől a megalkotottság észlelése felé mozdítja el az autobiographiái olvasatát: a „történelem kvázi fiktív amennyiben olyan eleven, intuitív, mozgalmas, az ábrázolás paradoxonait szemléltető elbeszéléssel tárja az eseményeket az olvasó »szeme elé«, mely pótolja a múlt múltbeliségének megfoghatatlanságát.”³⁷

A costümöket Kazinczy igen alaposan írja le, vagyis igen tudatosan öltözteti fel alakjait. A Tudományos Gyűjteménybe elküldött *Pályám' Emlékezete [I.]* kéziratának kiigazítását, egy gyors átöltöztetést kér a szerkesztőktől: „Hormayr azt írja Oesterr. Plutarchja 11dik Kötetében lap 205. hogy II. József parókát 1783 *olta* hordott, és így *nem elébb*. E' szerint kérlek, édes barátom, téged és Szermerét, hogy Pályám Naplójiban keressétek-fel azt a' lapot, hol beszéllem, hogy Józsefet 1770. Május 20d. láttam, 's *parókásan*. Ezt töröljétek-ki, 's tegyétek inkább oda ezen parenthezist: (parókát csak 1783. *olta* horda, rheumája miatt).”³⁸ A 'hitelesség' érdekében, most úgy tűnik, hogy a személyes emlékeit áldozta fel Kazinczy, noha lehet, hogy a parókát II. József több ismert rézmetszetének valamelyikéről kölcsönözte.

Lencse, orja, skarlát szín

Az alábbi szöveg forrása egy *A' Szirmay-ház a' Magyar Nemzet' Európába költözése oltá a' mai időkig* című kéziratkötet, amelyet a zempléni történetíró Szirmay Antal genealógiai kutatásai alapján írt Kazinczy, aki Szirmay Theresiának unokája, Szirmay Andrásnak és Királyfalvi Róth Juliánának dédunokája volt.

„[Szirmay András] Lakása Pazdics volt, Nagyatyja által épített kastélyában, melly róla Sándor fíjára, 's erről a' most élő Andrára szállott. – Meghala 1723.

A' ház egy kevés-tekintetű történetet tartá sok ideig emlékezetben, de a' mellyet már kevesen tudnak: – A' bástyás kastélyban-lakó házi-asszony egy nap a' grádicsban maga törte vacsorájára főzetett lencsét, 's nem vevé észre hogy vendége érkezék. Az Második Rákóczy Ferencz vala. A' Fejedelem a' grádicsnak indult, 's ezen foglatatosságában lelé az öreg Matrónt. Vacsorára a' lencse is feladatott, 's Roth Juliána maga vevé villájára az orját, hogy vele, feldarabolván, az ifjú szép Herczeget megkinálja. Az orja lesíklék a' villáról, 's a' széllyel fercsegett híg lencse a' Herczeg' skarlát dolmányát (így neveztetett akkor a' vad-mák-virág szín) viselhetetlenné tette. Rákóczy nem felejtheté

³⁵ *Az én életem...* = PE, 407. [Kiemelés: O. L.]

³⁶ RICOEUR, *A történelem és a fikció kereszteződése* = Uő, i. m., 355.

³⁷ Uo., 369.

³⁸ Kazinczy – Toldy Ferencnek, Széphalom, 1827. június 21. = *Kazlev*, XX, 287. Joseph HORMAYER (Hormayr) osztrák történetíró említett munkája: *Österreichischer Plutarch* (I–XX. kötet, Bécs, 1807–1814).

az öregszer asszony' mentegetőzéseit, 's mihelytt Patakra ért, egy vég violaszín bársonyt küldé neki ajándékban. – (Én a' hírt atyámtól, ez pedig anyjától.)"³⁹

Ez a történet megtalálható pl. a [*Pályám emlékezete III.*]-ban is:

„Ez a' lencse egy más családi történetünkre emlékeztet. Az első Rákóczy Ferencz, áltmenvén Patakról Újhelybe, a' nagyatyám' nagyatyjánál Kazinczy Péternél szálla meg. Makay Kata a' grádicson ült, 's törte fa kalánjával a' lencsét, midőn a' Fejedelem a' pitvarba belépett. Vacsorakor a' szép asszony maga akará az orját felvagdálni, melly a' lencsében főtt; 's a' mint azt a' tából kiemelte, az orja visszazuhana a' lencsébe, 's a' Fejedelem' skarlátszínű dolmánya végig vala fecskendő. Könnyű képzelni Kata Asszony mint követgetőzött, 's a' Fejedelem még oda haza sem felejteté az asszony mint szégyenlette hibáját, 's neki egy vég violaszín bársonyt küldé ajándékban.”⁴⁰

Ami eltér: a helyszín, az időpont és a szereplők. Ami megegyezik: az orja, a lencse és a színek.⁴¹

Hisztoriai személy

Kazinczy többször tiltakozik az ellen, hogy történelmi alaknak, egy szöveg főhősének tekintsük: „Ellenkezém, és nem kis ideig; érzettem hogy én hisztoriai személynek nem születtem, 's nem tudtam elhinni hogy korunk az Autobiographiákat már tűrhesse.”⁴² Szerény tiltakozásával Kazinczy nemcsak önbizalomhiányra panaszkodik, hanem egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy ő olyan öntudatos (irodalom)történeti személyiség, aki képes önmagát egy történelmileg meghatározott műfaj szerző–elbeszélő–főszereplő–modelljeként szemlélni. Lejeune-nél vélhetően egyetértene abban, hogy az autobiographia korhoz kötött műfaj. De míg a francia értekező számára Rousseau *Vallomásainak* a megírása volt a műfaj alapító aktusa,⁴³ nálunk Kazinczy autobiographiái hivatottak betölteni ezt a szerepet. Kazinczy a „már” szócskával kisajátítja a műfajalapítás dicsőségét, és egyúttal a „kor”-át olyan állapotba fejleszti, amely már alkalmas az autobiographiák eltérésére. Idézetünket a Tudományos Gyűjteményből választottuk, mert itt bukkant fel először ez a későbbiekben már bevezetésként funkcionáló bekezdés. A folyóirat négy részben közölte 1828-ban Kazinczy autobiographiáját, ez a passzus azonban csak a harmadik részben, a novemberi számban található meg. Csak azután, miután már megállapíthatta, hogy az olvasók remélni nem mert kedvezéssel fogadták a *Pályám' Emlékezetét*, és így tényként jelenthette be a műfajalapítás sikerességét.⁴⁴

Másrészről viszont Kazinczy nemcsak meglátja részességét az autobiographia-írás rousseau-i hagyományában, hanem egyúttal igyekszik autobiographiáit kiemelni abból. A műfaj alapítójától a történetírás kedvéért határolódik el: „Az Olvasó, ha szíve van, nem veszi rossz neven, hogy olly gyónásokat nem teszek magam felől, mint Rousseau, hogy péld.

³⁹ [*Lencse II.*] = PE, 20.

⁴⁰ [*Pályám emlékezete III.*] = PE, 561.

⁴¹ Ugyancsak a Szirmay-kötetben bukkantunk egy vélhetően 1820-ban keletkezett változatra, amely nagyban hasonlít a [*Lencse II.*]-ként idézett szövegre, csak éppen a „vég bársony” szintelen. Ld. [*Lencse I.*] = PE, 19–20.

⁴² *Pályám' Emlékezete I.*] = PE, 497.

⁴³ LEJEUNE, *Önéletírói paktum 25 év múltán* = UÖ, i. m., 247.

⁴⁴ Úgy tudjuk egy 1826 körüli Kazinczy-bejegyzésből, hogy ismeri – igaz, talán csak Rumy Károly György művéből – Kemény János autobiographiáját: „Férje ötet [ti. Bethlen Gábor a feleségét, Brandenburgi Katalint] még 1626. Erdélyi Fejedelemmé választatá, Máj. 24dikén, 's az leve ennek halálával; de már 1630. méltóságáról kénytelen vala lemondani. Miért? elbeszéli Kemény János Fejedelem a' maga *Autobiographiájában*, Rumynál Tom. I. II. –” (Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely (továbbiakban: Sújhely), Mutató I., Fasc. 171. No. 1439. [A szövegbeli dőlt kiemelés: O. L.] Rumy Károly György említett műve: *Monumenta Hungarica: Az az magyar emlékezetes irások*, I–II, kiad. RUMY Károly György, Trattner, Pest, 1816.

Madame de Warens körül mit csinálja [...].⁴⁵ Illetve: „Szerénységem nem engedé hogy magamról többet mondjak, és ha mondhatnék is, többet mondani nem akarok. *Nem magamat akarám festeni, hanem azt a kort, mellyet éltem, ’s annak jól vagy rosszul nevezetes fíjait.*”⁴⁶

Típusábrázolás

Paul de Man Jean-Paul Sartre önéletrajza kapcsán – egyebek mellett – azt róttá fel a szerzőnek, hogy a nagyapját (tehát egy valóságosan létező személyt) a Lukács György értelmezése szerinti realista típus megtestesítőjének, „egy szimbolikus entitás”-nak írta meg. Szerinte Sartre itt egy olyan hibát követett el, amit Balzac sohasem tett volna: „ezzel a formális irodalmi trükkel rövidre zárja azt az egész bonyolult dialektikát, amely a különlegestől a tipikushoz vezet.”⁴⁷ De Man tehát a realista tipizálás végletességét kritizálja, azt, ahogy megfosztja az adott szereplőt az individualitásától. A „fikciós” művek karakteralkotási folyamata – e modell szerint – az általánostól, a típustól vezet az egyéniig. Hiszen kezdetben csak egy bizonytalan körvonalú alakot látunk, vagy egy nevet tudunk, vagyis a nemét, nemzetiségét és talán a társadalmi rangját (gróf, dr.) ismerjük.⁴⁸ A későbbiekben ezt árnyalja tovább a szöveg, amikor lakásában, öltözetében, társaságában, ebédjénél, erkölcsében s szokásaiban láttatja hősét. Másfelől viszont a dokumentum-szerű szöveg az egyénitől indul a tipikus felé, amikor a biológiai létező ábrázolhatatlan összetettsége helyett csupán lakásában, öltözetében, társaságában, ebédjénél, erkölcsében s szokásaiban képes láttatni hősét. A két ellentétes irányból kiinduló folyamat egy közös mező felé tart, ahol az adott szöveg szerzője a szándéka szerinti jelentést megképződni véli. E jelentésmezőn egymást erősítik és egymástól elválaszthatatlanok a „fikció” és a „hiteles történetmondás” eszközei.⁴⁹

A biológiai és pszichológiai létezőként felfogott egyén szövegbeli újraalkotásának nemcsak Kazinczy megismerésének episztemológiai behatároltsága és az autobiographiák jelentésképzésének motiváltsága az akadálya, hanem szöveg által felkínált jelentések uralhatatlansága is. Ennek ellenére természetesen az autobiographia szerzője (elbeszélője stb.) kísérletet tesz nemcsak önmaga, hanem a szöveg nem elbeszélői státusú szereplői meg-, illetve újjáfogalmazására is. Az olvasónak ha van a biológiai és pszichológiai létezőről előzetes tudása, akkor az a Kazinczy által kívánatosnak tartott jelentés eléréséhez módosításra, átírássra szorul. Az olvasó által egyéni gyarlóságai, esetlegességeiben ismert személyiséget néhány határozott vonással tipizálja, azaz egy irodalmi szöveg karakterévé változtatja. A tulajdonnév szöveg előtti jelentésének elismerését, majd ennek felülírását az alábbi példával véljük szemléltethetőnek: „Pászthory felől szóllanom nem lehet, és nem kell. Minden tudja melly nemes lelkű ember, melly hív magyar volt ő. Ragyog a ’ haza’ Védlelkei’ sorában, ’s örök és tiszta fényben ragyog. Kisdéd termetű, lelkes és kedves arcú, szög hajú, barna szemű férfi, magas szemöldökökkel, ’s beszédes, azt mondanám, hogy az elúnásig, ha a’ leglelkesebb ’s legnemesbb, legmagasbb lelkű ember’ meleg ömledezésit elünni lehetne.”⁵⁰

Munkács, Hamlet

⁴⁵ Kazinczy – Toldy Ferencnek, [Széphalom], 1827. június 19. = *Kazlev*, XX, 284–285.

⁴⁶ Kazinczy – Toldy Ferencnek, Újhely, 1827. július 24. = *Kazlev*, XX, 322. [Kiemelés: O. L.]

⁴⁷ Paul de MAN, *Sartre vallomásai* = Uő, *Olvasás és történelem: Válogatott írások*, vál. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, ford. NEMES Péter, Osiris, Bp., 2002, 42.

⁴⁸ „Minden regény így kezdődik: »Egy fiatalember ment a sötét utcán, feltürt gallérral.«” KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél*, I, szöv. gond. PAPP Csaba, utószó HAFNER Zoltán, Osiris, Bp., 2000, 19.

⁴⁹ RICOEUR, *A történelem és a fikció kereszteződése* = Uő, *i. m.*, 353–372.

⁵⁰ [Pályám emlékezete III.] = *PE*, 596. Hasonló ’kisajátítás’-t látunk a Dayka-kultusz megképzésekor is, ld. HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Tanulmányfejek: Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi-kanonizációjának párhuzamai* = *Klasszikus-magyar-irodalom-történet*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Tiszatáj, Szeged, 2003, 33–73.

Kazinczy 1790-ben adta ki színműfordításainak első kötetét, a Hamlet-átdolgozást. Az 1790 körüli években a nemzeti identitást megmutató öltözködést, a magyar nyelvű színjátszást, a nemzeti sajátosságokat tematizáló előszó éppúgy figyelmet érdemel, mint maga a fordítás. E harsány bevezetésnek egy zárójeles megjegyzéséhez kívánunk további megjegyzéseket fűzni:

„[...] az a' bitang jövevény, kit a' Duna salakos tajtékjával hányt-ki partjainkra, és a' ki most balgatag bosszúságában igasságos örömnök' gyúladozásait – (kitsoda az, a' ki örökös fogságra kárhoztattván, ha a' fel-szabadító kegyelem-levél el-érkezik, Munkátsnak foglyukaiból lassú tsendes lépéssel másszon-elő?) – vadságnak nevezi.”⁵¹

Azt olvashatjuk a *Fogságom naplójában*, hogy 1801-ben, az örökös fogságra kárhoztatott Kazinczy, a felszabadító kegyelemlevél érkezésekor, Munkácsnak foglyukaiból nem lassú csendes lépéssel mászott elő, hanem mint az istállóból kiszabadult csikó, úgy futotta be a réteket, melyek a vár alatt nyugatra fekszenek.

„[– Ön nagyon szereti a kerteket. Részesítsen abban a szerencsében, hogy először a magaméba vezethessem.

– Nem úgy – mondám –; egy kiszabadult rab nem kertbe kívánczik, hanem ki a rétre, a mezőre; magányt szeretne, és nem társaságot. Ne jöjjön velem, mert úgy érezném, hogy még mindig a foglya vagyok.]

Mint az istállóból kiszabadult csikó, úgy futottam be a réteket, mellyek a vár alatt nyugotra fekszenek.”⁵²

Úgy tűnhet az 1828-as *Fogságom naplója* és az 1790-es *Hamlet-előbeszéd* egybeolvasásakor, hogy Kazinczy 1790-ben megjósolta az 1801-es eseményeket. A fikció (1790) és a történelem (1801) szokásos és elvárható időrendje kizökkent. De vajon helyretolható-e a történelem és a történelem-írás jól bevált sorrendje, ha azt feltételezzük, hogy a történelem (ahogy azt megismerjük, tehát: a *Fogságom naplója*) is fikció? Vagyis ha azt feltételezzük, hogy (1) Kazinczy 1828-ban a (fikciós) *Előbeszédet* idézve írta meg fogságának történetét, és nem az „ahogy az történt”-et jegyezte fel. Ám lehet, hogy (2) történetből (azaz véletlenül) éppen úgy történt minden 1801-ben, ahogy azt mindkétszer megírta. Ám az is lehet, hogy (3) 1801-ben az „ahogy az történt”-et az 1790-es fikció szerint rendezte meg: Kazinczynak ugyanis 1800 augusztusától, a munkácsi várbörtönbe érkezésétől, majd egy éve volt arra, hogy visszaemlékezzen saját 1790-es mondatára, és megtervezze ennek színpadra állítását szabadulásakor. Mindezen lehetőségeket még tovább bonyolíthatjuk például azzal is, hogy az egyes variációknál rákérdezzünk arra, hogy Kazinczy vajon emlékezett-e 1801-ben és/vagy 1828-ban az 1790-es szövegre.

Hayden White szerint a felkínált lehetőségek egyike vagy másika mellett a befogadó valójában nem a történelmi hitelesség szempontjait mérlegelve kötelezi el magát: „Midőn a történelem ezen alternatív víziói közötti választás a kérdés, akkor egyedül csak *morális* és *esztétikai* alapon lehet az egyiket előnyben részesíteni a másikkal szemben.”⁵³ White eme gondolata mögött az a forráskritikai attitűd húzódik, amely a dokumentumokban és a történetírói munkákban az irodalmi műfajok alakzatait ismeri fel. De amíg White a múltat kaotikus események halmazának tekinti, amelyből a történetíró válogató és újrendező tevékenysége alkot történeteket, addig Ricoeur az időbeliség által szervezett narratívákként szemléli a mindennapi cselekvést vagy az emlékezetet is. Így a francia elméletíró egyfajta

⁵¹ KAZINCZY Ferentz' *kül-földi Játzó-színje, Első kötet, Hamlet–Stella–Missz Szara Szampszon*, Kassa, 1790, [4b].

⁵² FN, 121. A szögletes zárójelben az eredetileg német szöveg fordítását közöltük: *uo.*, 143.

⁵³ Hayden WHITE, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* The John Hopkins University, Baltimore, 1978, 433. A szöveget Gyáni Gábor fordításában közlöm. Ld. GYÁNI Gábor, *Történelem: tény vagy fikció? = Uő, Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág, Bp., 2000, 63.

folytonosságot állít a múlt és a múltat megjelenítő szövegek között.⁵⁴ Kazinczy esetében azonban úgy tűnik, hogy érdemes fenntartani egy harmadik lehetőséget is, amikor nem csupán a kezdet és a vég által szervezett struktúrák analógiája biztosítja az átjárást a megélt történetek és a megírt történetek között, hanem egyedi, különleges kapcsolat is van, az irodalom színrevitele: „[...] ennek eredménye vagy velejárója az is, hogy *saját élete*, miközben éli azt, máris irodalmi jellegűvé válik, s az irodalom – megéleendő, az életben reprodukálódó, testet öltő jelentésé. Így mindig mintha az élet és irodalom határán mozogna [...]”⁵⁵

A történeti és a fikciós elbeszélés nyelvi megvalósulása sem különíthető el sajátos formai, narratológiai és szövegszerű jellegzetességeik alapján, vagyis a műfaj meghatározása részben olvasói döntéstől függ. Mindez annak az elismerésére készlet, hogy a történelemírás nem kívülről és utólagosan kapcsolódik hozzá egy tőle érintetlen történelemhez, hanem elválaszthatatlan tőle, és így már „semmi nem akadályoz meg bennünket annak elfogadásában, hogy a történelmi írások az irodalmi hagyomány cselekményszövevényes (mise en intrigue) típusait *utánozzák (imiter)*.”⁵⁶

Barkóba

Úgy tudjuk, hogy 1790-ben Kazinczyt is vendégül látta Belezna Miklósné báró Podmaniczky Annamária: „1790. [...] Máji. [...] 26. Ebéd Beleznaínánál, vacsora kívül B. Orczynál.”⁵⁷ Sőt, egyszer úgy értesülünk, hogy ott találkozott Barco generálissal is Kazinczy: „1790. [...] Maj. [...] 26. ebéd Beleznaínánál. Ott Barkó.”⁵⁸ Vincenz Freiherr von Barco⁵⁹ osztrák tábornagy egyben a titkosrendőrség főparancsnoka is volt, ezért ez a találkozás bizonyára emlékezetes lehetett a négy évvel később letartóztatott Kazinczynak.

Különös véletlen, hogy 1792-ben szintén május 26-án – napra pontosan két évvel később – újra Beleznaínánál ebédelt Kazinczy, és itt újra találkozott Barcóval:

„[1792.] Máj. 26dikán ebéden Generális Belezna Miklósnénál, született Báró Podmaniczky Anna-Mariánál. Generális Barkó, Magyar-országi Commandírozó is ott. Ez nagy ellensége volt a’ Magyarok’ tüzének, melly a’ II. József’ halálakor szikrázva lobogott, ’s ő tartaték a’ Titkos-Polizey Directorának, de a’ mit én nem tudtam. A’ Generális sértegető szókat ejte a’ Magyarokról, a’ Magyar öreg Asszonyság’ asztalánál, és Magyarok közt. Az ő vadságát azzal adám-vissza, hogy midőn nem tudom már melly éretlen szót ejte, gonosz tisztelettel fejtegetém neki, melly elméltenséggel szóllott. Az öreg, szálas, száraz német elnyelte a’ mézes falatot. – A’ mint felkelénk az asztaltól, Molnár János Pesti Luth. Predik. és titkos Polizey beinte a’ billiard-asztalhoz, ’s kért, vigyáznék magamra; Barkó titkos-Polizey, és mától fogva szemmel fog tartani. – Oh, én rég olta szem alatt vagyok, mondám; nem emlékezik e az Úr mit írtam Hamlet elibe már 1790., ’s akkor, midőn Máj. 20d. legelső őr állék a’ Korona-ajtaja előtt. – Molnár maga is benne volt ezeknek az emberséges embereknek társaságokban.”⁶⁰

Különös, és ezért hihetetlen (de nem kizárható) az egybeesés. Kazinczy – sejtésünk szerint – tévedett, amikor 1790. május 26-ra írta be az ebédet, majd tévedését kiigazította.

⁵⁴ GYÁNI Gábor, *Epilógus* = Uő, i. m., 179.

⁵⁵ SZAUDER József, *A kassai „Érzelmek iskolája”* = Uő, *A romantika útján: Tanulmányok*, Szépirodalmi, Bp., 1961, 102. Kazinczyt vizsgálva még akkor is egyetértünk Szauder Józseffel, ha „Paul de Man az irodalmi minták, művészi célok, vagy éppen egy önéletírói program alapján eltervezett és megélt élet lehetőségének elismerése mellett meglehetősen szkeptikus marad egy ilyen terv intencionáltságát, uralhatóságának kivitelezhetőségét illetően.” Z. VARGA, i. m., 256.

⁵⁶ RICOEUR, *A történelem és a fikció kereszteződése* = Uő, i. m., 361.

⁵⁷ *Jegyzések elhányt régi Papirosaimból* = PE, 175. Az írás keletkezési idejét 1802-re tehetjük.

⁵⁸ *Engem illetők* = PE, 322. A szöveg 1826 után keletkezett.

⁵⁹ Ld. Szilágyi Márton jelen kötetbeli tanulmányának 43. lábjegyzetét.

⁶⁰ *Budán 1792. Ferencz Királyunk’ megkoronáztatása alatt, a’ Dietán* = PE, 95–96. A szöveg 1826 után keletkezett.

Hiszen ha ekkor provokálta volna Barcót, akkor nem állíthatta volna, hogy úgylis „rég olta szem alatt” van a Hamlet-előbeszéd miatt, amely – állítása szerint – alig pár nappal korábban, 1790. május 22-e körül támadta lelkében. Ezért Kazinczy – sejtésünk szerint – úgy döntött, hogy felszámolja a különös egybeesést: a [*Pályám emlékezete*] szövegeiből eltüntette a hónapot, a napot és magát Barcót is az 1790-es évszám mellől. Ám Barco árnya mégis ott kísért Belezsnayné szalonjában, amelynek „Ajtaja nyitva volt minden idegennek, minden földinknek, ha születés vagy érdem oda szólíthatá.”⁶¹ A magyar–idegen, érdemes–érdemtelen szembeállítás – sejtésünk szerint – semmi más nem motiválja, csak a titkosrendőr emlékezete.

A bejárat

Különböző források egyszájjal mondott tanúsága szerint Kazinczy az 1792-es koronázáskor a Budán székelő Magyar Királyi Kamara titkári állásáért folyamodott I. Ferenchez. A király azt válaszolta, hogy már Hajnóczy József mellett döntött. Kazinczy azonban, I. Ferenc nagy ámulatára és csodálatára, nem bosszankodott, hanem örvendett barátja szerencsésének. Az audiencia után nem sokkal találkozott a két pályázó. Ezt az epizódot most három szövegváltozat segítségével idézzük meg.

„Az Udvartól egyenesen a’ Diætai Sessióba mentem, ’s Hajnóczyt az ajtóban találtam-elő, a’ hogy a’ második Táblától kijött. Elmondtam néki honnan jövök, mit hallottam, ’s mit mondek.”⁶²

Az első szövegrészlet szikár beszámolója után új mozzanatokra figyelhetünk fel az újrajátszásban:

„Felvetvén tehát magamat egy fiakerbe, repülve mentem az Ország-házához. Az ajtó’ fordítója már kezében vala valakinek belőlről, de kívülről nekem is, ’s birkozgatánk egymással. Most megnyílek az, ’s H- lépe ki, a’ ki nekem Bécsben az Angolymestert küldé, ’s a’ ki Cátóra emlékeztete, midőn én őt Aristippra. – Titoknok vagy a’ Kamaránál, mondam neki, ha még nem tudod. –”⁶³

A kilinccsel birkózgató két jó barát jelenetéről természetesen nem kívánjuk eldönteni, hogy tény-e vagy fikció. De az *eltérés* az előző idézethez képest lehetővé teszi, hogy metaforaként észleljük a manipulációt: „elegendő a szövegen kívül (a szöveg *előtt*) elhelyeznünk magunkat [mint olvasókat], és menten elmondhatjuk, hogy az időzítés direkt úgy lett manipulálva, hogy létrehozza a *metaforát*.”⁶⁴

A harmadik idézetünk keletkezési idejét tekintve feltehetően az előző kettő között helyezkedik el.

„A’ mint a’ palota ajtaját meg akarám nyitni, láttam, hogy a’ fordítót más valaki is tartja kezében. Az ajtó végre megnyílt. Hajnóczy lépe-ki.

Freund, ich gratuliere dir; du bist Secretär bey der Kammer in Ofen. [Barátom, gratulálok; a budai kamara titkára vagy.] – Bah! bah! monda ez hidegen; wo nimmst du solche Gerüchte her? [honnan veszel ilyen híreszteléseket?] – Ejnye, semmire-való! kiáltám, ’s általölelém a’ tisztelt férfit; hát azt érdemlem e én tőled, hogy Te titkolózzál előttem? Elmondám, mi történt. Ez vele még szorosbban összefona. Ki hitte volna akkor, hogy három eszt. múlva hóhérpallos alatt fog veszni? – Megtörténhetik azonban, hogy a’ Király az én scénámról emlékezék, midőn peremet referáltatá, ’s életemnek

⁶¹ *Pályám’ Emlékezete [I.] = PE, 521.*; kb. úgy: *Pályám emlékezete III = PE, 631.*

⁶² *Audentziám II. Ferencz Római Császárnál, Budán, Júniusban 17 és 23. = PE, 104.* Feltételezhetően 1804 körül íródott.

⁶³ [*Pályám emlékezete III.*] = PE, 645.

⁶⁴ De Man Genette-et idézi. Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3, 97.

megkegyelmezett; mert ki nem tudja, hogy a' Császár az emlékező tehetségnek igen nagy mértékében részesült.”⁶⁵

Megtörténhetik, hogy a szövegváltozatok külön-külön a lehetséges történetek helyei, ám egybeolvasva őket a lehetséges értelmezési szintek közötti átjárásra nyitnak teret az eltérések. Ha úgy akarjuk, akkor az első idézetet az elbeszélte történet közvetlen, szó szerinti jelentését felmutató szöveggént olvashatjuk, a közlésre szánt változatot tropologikus/morális értelmű szöveggént a barátságról, míg az utolsót anagógikusként. Ez utóbbi tehát a felvilágosodás racionalitásán túllépő összefüggést is sejtet a sorscsere, illetve a helyettesítő halott motívumával.

A *Fogságom naplója* szerint egy őr az alábbi üzenetet hozta Hajnóczytól Kazinczyhoz:

„– No tehát csak annyit: az úr meg nem hal; kéri az urat [ti. Hajnóczy Kazinczyt], ha kiszabadul, menjen Sopronyba, s vegye el az ő mátkáját. Nyugodtan fogna menni hóhérkard alá, ha tudná, hogy az ő mátkáját az úr veszi el.”

És:

„Virradatkor a gárdaházhoz vittek által, s azon szobába szállítottunk, amelyben Hajnóczy szenvedte. [...] Belépvén a szobába, Novák azt kívánta, hogy a falon a kemence mellett csókoljak meg egy nagy foltot. Nekem a kívánság rendesnek látszott, s nem engedelmeskedém.

– Még köszönni fogod – mondá Novák –, ha megmondom micsoda folt az. Megcsókolám. – Kemény télben, amilyen egy század alatt sincs, a fázékony Hajnóczy magára vette aszódi kék gubáját, s a fal a kék bundától piszkot kapott. Kérdeztem, melyik ágyban hált Hajnóczy, s elfoglaltam azt.”⁶⁶

Irónia

Az egy „önéletírói térbe” helyezett autobiographiák eltéréseiben megképződő bizonytalanság egyben az ironikus olvasat tere is. (Bár sejtjük, hogy „az irónia definiálása titokzatos nehézségekbe ütközik,” most leginkább „a direkt kijelentéstől vagy annak nyilvánvaló jelentésétől” való „elfordulás” által működésbe léptetett olvasási módként értjük.)⁶⁷ Az olvasó óhatatlanul olyan autoritásként tekint magára, akinek jogában áll felfigyelnie a szövegek eltéréseire,⁶⁸ és ezért megrovóan tekinthet Kazinczyra, amikor az nem mond 'igazat'. De tulajdonképpen ez a nyomozás is az irónia alakzatát játssza el, hiszen amikor az olvasó az „önéletírói hitelesség” hiányait észlelve kilép az autobiographia realista olvasási módjából, már kénytelen a szöveg fikciós voltát is elutasítani, mivel rögtön észleli a realista olvasat jogosultságát is. Vagyis hiteles beszámolóként interpretálva a szöveget az „ahogyan az volt”-tól való eltéréseket keresi, azaz fikcionalizálja, míg fikciós szöveggént a hasonlóságokat nyomozza, azaz hitelesíti azt.⁶⁹ Genette Proust regénye/önéletrajza kapcsán írja, hogy „minden egyes példa végnélküli vitát eredményezhet abban a kérdésben, hogy ugyanazt a regényt fikcióként vagy önéletrajzként olvassuk-e. Talán *benne* kéne maradnunk ebben az örvénylő forgásban (*tournequet*).”⁷⁰ Általában kellemetlen élmény benne maradni egy forgóajtóban – teszi hozzá de Mann –, noha az eldöntetlenség folyamatosan elmozduló

⁶⁵ A' Királynál. Budán, 1792. Június 17d. és 23dban, = PE, 101. A feljegyzés 1801 után keletkezett, a szögletes zárójelben adott fordításokat Szép Beáta készítette.

⁶⁶ FN, 33, 39–40.

⁶⁷ De Man Northrop Frye-t idézi. Paul DE MAN, *Az irónia fogalma* = UŐ, *Esztétikai ideológia*, ford. KATONA Gábor, Janus – Osiris, Bp., 2000, 176–177.

⁶⁸ Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3, 97.

⁶⁹ LEJEUNE, *Az önéletírói paktum* = UŐ, i. m., 28–29.

⁷⁰ Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3, 95.

tere bizonyára az irónia tere is. És ha most de Man-t követjük abban, hogy „Az önéletírás [...] nem műfaj vagy beszédmód, hanem az olvasás vagy megértés figurája [...],”⁷¹ akkor semmi sem akadályoz meg abban, hogy a folyamatos eltérésekben az irónia olvasási alakzatát is működtessük. Ha a szövegváltozatok meglepő perspektívaváltásai ráirányítják a figyelmünket az eltérésekre, akkor már nem is az egyes autobiographiákat olvassuk, hanem a köztük kialakuló üres helyeket.

Az alábbiakban Kazinczy különböző autobiographiáiból idézünk összetartozó szöveghelyeket, hogy esélyt adjunk az iróniának.

(I.) Az első idézetünk nemcsak kiemeli, hanem reflektálja is az irónia reménybeli helyét, mikor a császárnak a nyelvi normától való eltérését gonoszul megmosolyogják a kisiskolások. A második szöveg viszont magára hagyja olvasót, vagyis értelmezésünk szerint ez esetben csak a szövegváltozatok ismeretében léphet működésbe az irónia alakzata.

„[II. József] Sok ideig kérdéseket teve, ’s deák nyelven, mellyet sem nem folyvást beszéle, sem nem magyar ajak’ hangzásával, ’s a’ két kis Grammatista [ti. a gyermek Kazinczy és az öccse] gonoszúl mosolygott e’ kérdésére: Iste vinuS TokajinuS?”⁷²

„[...] felvevé a’ palaczkot, ’s a’ bor’ színét nézellvén, ezt kérdé: *Iste vinus Tokajinus?* Útálta a’ vesztegetést és czifrát, ’s példát akara adni a’ foldott könyökü kabáttal.”⁷³

(II.) Az első idézet érzékelteti azt az ellentétet (báró Orczy Lőrinc otthon papucs alatt van tartva), amelyben megképződhet egy ironikus olvasat. A második szövegrészletben az olvasó erőfeszítéseit nagyrészt az köti le, hogy ki kellene vala találnia nemcsak azt, hogy miért kerülgetik egymást a szemek, hanem hogy egyáltalán ki a tulajdonosa ezen érzékszerveknek, hiszen Orczyné eddig még meg sem volt említve.

„Ebédre, vacsorára hívatatván, [Orczy Lőrinc] mentét ölte, kiment, de asztal felett kevély felesége miatt egy hangot sem ejte.”⁷⁴

„Ebédnél és vacsoránál némán üle, ’s annak okát nem vala nehéz kitalálnom, látván az egymást kerülgető szemeket.”⁷⁵

(III.) Vajon meghalljuk-e az ellentállhatatlan ékesen-szóllásban a mindenkori affectált beszédet, ha csak az első idézetet ismerjük?

„Megértvén okaimat, ’s bizonyossá tétetvén hogy erre semmi titkos ok nem indít, ellentállhatatlan ékesen-szóllásával előmbé terjeszté, hogy a’ Poetákat ezután is fogom olvashatni, de most az a’ szerencse vár, hogy Cicerót halljam Catilína ellen mennydörögni a’ Nép és a’ Tanács előtt, hogy most Caesárt követem majd Britanniába, hogy Brútuszt látom-meg, a’ nagylelkü nemes Késelőt. Átkoztam a’ gyűlölt ékesen-szóllót, ’s kénytelen valék engedni.”⁷⁶

„Fiam, mondá, mindenkori affectált beszédével: nem tudod mit akarsz. Megsziritted ázókat á Poitakát; de ázókat izután is fogod ollvashátni: most a’ Rhetoricaban a’ Római Fórumrá mégy; ott Ciceót fogod hallani, midőn Catiliná ellen harsogtatja szavát, midőn Cizárral elijtiti á pápirost. – Kértem; nem használt, sírtam, még haragudott. Mig kill linni; menj; nem tudod a’ mit ákársz.”⁷⁷

⁷¹ Uo.

⁷² [Kazinczy Ferencz’ saját kezével irtt Autobiographiája 1785^{ig}] = PE, 449. A szöveg keletkezési ideje 1823-ra datálható. A latin szavakban az „S”-ek Kazinczy nagybetűs kiemelései, és nyilván arra utalnak, hogy az uralkodó nyelvtani hibát vétett, hiszen a bor latinul hímmemű, azaz nem „vinus”, hanem „vinum”.

⁷³ [Pályám emlékezete III.] = PE, 566.

⁷⁴ [Kazinczy Ferencz’ saját kezével irtt Autobiographiája 1785^{ig}] = PE, 467.

⁷⁵ [Pályám emlékezete III.] = PE, 590.

⁷⁶ *Az én életem...* = PE, 415.

⁷⁷ [Kazinczy Ferencz’ saját kezével irtt Autobiographiája 1785^{ig}] = PE, 450–451.

(IV.)

„Tes-sék-le-bo-csát-koz-ni, monda [Sinai Miklós], 's meghajtam neki magamat, 's leültem. Társaságunk e szaván kezdődék: A' Pa-ta-ki Pu-bli-cu-sok, vagy is Úr-fi-ak, gon-dolom, el-vé-gez-vén is-ko-la-i pá-lya-fu-tá-so-kat, el-mé-je-ket és fog-la-la-tos-sá-go-kat a' Ha-za'⁷⁸ Tör-vé-nye-i-nek meg-ta-nú-lá-sá-ra for-dít-ják. Nehezen állhatám-meg, hogy ki ne pattanjak, 's egy rövid igennel felelvén a' rettenetes kérdésre, mentem. Az én nagytestű, hasas és víg Szent-Györgyim hanyatt dőlt nevében karszékébe, midőn neki ezt elbeszéltem. Becsületre mondom Olvasóimnak, hogy az előadás egy syllabával sincs kitoldva, és hogy épen e' szókat mondá.”⁷⁹

„Tes-sék le bo-csát-koz-ni. – Leültem. Társalkodásunkat e' nevezetes mondáson kezdé: A' Pa-ta-ki Pu-bli-cu-sok, vagy is Ur-fi-ak, el-vé-gez-vén is-ko-la-i pá-lyá-jo-kat, úgy hi-szem, el-mé-je-ket és fog-la-la-tos-sá-go-kat a' ha-za' tör-vé-nyé-nek meg-ta-nú-lá-sá-ra for-dít-ják.”⁸⁰

A két utóbbi idézet összevetésekor úgy tűnik, elmaradhatatlan a kételkedés, hogy az „előadás egy syllabával sincs kitoldva, és hogy épen e' szókat mondá.” Már csak azért is, mert az első idézet szövegjavításai leleplezik a megfogalmazás folyamatát. És azért is, mert egy másik Sinai Miklós, egy másik szövegben szükségszerűen másként mondja ugyanazt. Az ironikus olvasat tehát nem biztos, hogy minden esetben a szöveg által javasolt helyen lép működésbe, főleg, ha az olvasó figyelemmel kísérheti a szövegváltozatokat is. Lehet, hogy éppen akkor dől hanyatt nevében karszékében, amikor ezt olvassa: „Becsületre mondom Olvasóimnak, hogy az előadás egy syllabával sincs kitoldva, és hogy épen e' szókat mondá.”

Két Királyi-Fennségek a lehetséges történetek Archívumában

„FERDINÁND, Magyar-országi Hadi Fő-Kormányozó, fíja Ferdinándnak és az Esztei Beátrixnak, 's Theresiának és Első Ferencz Római Császárnak unokája, 1822. September' első napjaiban katonai gyakorlásokat tartott Nagy-Mihálytt, ezen Vármegyében. Erneszt Cumberlandi Herczeg, testvére a' most uralkodó Angliai Királynak [...] lejöve Nagy-Mihályba, 's onnan Septemb. 4dikén Ferdinánd Fő-Herczeggel ebédre Újhelybe érkezének. [...] Bé menvén a' nagyobb szobába, Ferdinánd Herczegünk tudni akará, [mikor kezdődnek írásaink] 1558al mondám. [Hát a régebbiek hová levének?] – *Elmondani mi történt*, (tudnillik, hogy a' Zápolya János' felén álló Homonnay Ferencz a' maga testvérét Istvánt a' Csicsvai Várba szorítá, és mivel ez Ferdinánddal tartott, a' Várat, hol akkor Archívumunk is őriztetett, elégeté, 's így az hamuvá lett) *nem volt volna a' maga helyén; ez helyett tehát azt mondtam*, hogy a' régibb időkben nem vala Vármegye-házunk, 's Írásaink majd a' Vice-Ispánnál, majd a' Notáriusnál tartatának, 's a' Tatár-járásban 's egyéb háborgásokban könnyen elveszhettek. A' Fő-Herczeg egy régi Jegyző-Könyvet akara látni, 's azt elébe tevén. Lehet ezt még most olvasni? kérdé. – Oh igen; A' mi szemeink, gyakorolva az effélékben, ezt olly folyvást olvassák, mint a' mostaniakat. Az asztalra kirakánk egy két füstös Armálist, igen jól tudván, hogy Cumberland nem igen tudja, Rudolf Császár és Király mikor élt, 's a' levelek' szennye vele azokat eggyidejűeknek tekinteti a' kerek-asztal' híres Királyéival; 's ravaszágunk jól elsült. [...]

Újhely, Octób. 16d. 1822.
Kazinczy Ferencz.”⁸¹

⁷⁸ A „pá-lya-fu-tá-so-kat, el-mé-je-ket és fog-la-la-tos-sá -go-kat a' Ha-za'” javítva ebből: „pá-lya-fu-tá-so-kat, <ma-go-kat> a' Ha-za'” A <magokat> le van húzva; az „el-mé-je-ket és fog-la-la-tos-sá-go-kat” korrektúrajellel beszúrt, lap szélére írt javítás.

⁷⁹ *Az én életem...* = PE, 427.

⁸⁰ [Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt Autobiographiája 1785^{ig}] = PE, 458.

⁸¹ Sújhely, XV-5., sz. n. [Kiemelés: O. L.] A főszövegben [ ]-ben közölt részleteket Hőgye István fordításában adjuk. Ld. HŐGYE István: *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye*

A Királyi-Fennségek és a magyar levéltáros között két ízben is *helytelenné* válik a megtörténtnek igaz elbeszélése. Az igazság két rendbeli elhallgatásában felváltva tartja szem előtt mindkét fél érdekeit Kazinczy. Egyrészt kényelmetlenné válhatna a vendégeknek a testvérháború felemlítése, hiszen ez a Habsburgoknak térben és időben igencsak változó hazai megítélésére hívná fel a figyelmet. Ezért Kazinczy egy másik, kevésbé zavarba ejtő történelmet beszél inkább el. A másik fél érdekében viszont már úgy ravaszkodik a levéltáros, hogy a régiség homályába utal vissza egy-két füstös dokumentumot, amelyek ezáltal a magyar nemzeti büszkeség megképzői lesznek, hiszen a kerekasztal lovagjaival való összemérhetőséget biztosítják.

Mindezen *szóbeli* ravaszságok emlékét *írásban* rögzítő feljegyzés viszont határozottan jelzi, hogy nekünk, a feljegyzés olvasóinak, mit kell igazságként elfogadnunk. „Lehet ezt még most olvasni? kérdé [a Fő-Herczeg]. – Oh igen; A’ mi szemeink, gyakorolva az effélékben, ezt olly folyvást olvassák, mint a’ mostaniakat” – válaszolja Kazinczy, majd kirakja az asztalra a vendégek számára bizonyosan olvashatatlan armálisokat. Az igazság megismeréséhez tehát nem elégséges a közös nyelvet bírni, az idők folyamán olvashatatlanná mosódott szövegek megértéséhez szakképzettség is kell.⁸² A történelem hiteles elbeszélése a kommunikáció részvevőinek képességein is múlik, aki képes *jól* elolvasni a szövegeket az megismerheti a történeteket. Tehát a Kazinczy által kibetűzhető dokumentumok neki, a miáltalunk olvasható Kazinczy-feljegyzések nekünk tárják fel az igazságot. A két Királyi-Fennség viszont már mindörökre vaksin botorkálnak a kéziratok felkavart porában.

Az igazság megjelenésének a helye tehát a mindenkori utókornak szóló, a Levéltárban fellelhető írásos dokumentum. Márcsak azért is, mert míg az egyediségében és esetlegességében létrejövő szóbeli közléskor igen jól tudható, hogy az egyébként is igen rövid látású Cumberland nem igen tudja, Rudolf császár és király mikor élt, addig az utókor fogyatékoságára és tudatlanságára való hagyatkozás felelőtlenség lenne. De természetesen minket nem is akar megvezetni Kazinczy, hiszen mi nem e furcsa játékszín résztvevői, csak a szemlélői vagyunk. Hálásan nézzük tehát, ahogy az esetlenkedő két Királyi-Fennséget úgy vezeti orránál fogva a mi szegény vidéki levéltárosunk, mint a *Tenkes kapitánya*.⁸³

Lehetséges történetek az Archívumban

Egy, az előbbinél néhány évvel későbbre keltezett szövegből következik az alábbi részlet:

„[...] Archivárius Urak előmutatának egy két füstös Armálist, tudván hogy Cumberland nem fog könnyen emlékezni, Rudolf Királyunk melly században élt, ’s a’ levelek’ szennyei gyanút támasztanak benne, hogy Rudolf talán együtt éle a’ KEREK TÁBLA’ híres Királyával. Ravaszkodások jól süle-el, ’s Cumberland haza érkezvén, nem csak azt fogja emlegethetni, hogy Újhelyben istenek’ borát hörpölgeté, hanem azt is, hogy itt ezer esztendő kutyabórt láta. [...]

Újhely 1826. Martz. 6d.
Kazinczy Ferencz.”⁸⁴

---

levéltárában, Kazinczy Ferenc Társaság – Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely, 1990 (Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltári Füzetek), 49.

⁸² A régiek kézírását Kazinczy csodálatra méltó biztonsággal olvassa: „Az utóírás, Rákóczy György Fejedelem kezével, ezt teszi: Ha az vitézlő rend leszen vétékes, azokat is requiráltatni akarjuk, az hol most fogva vannak. *Isen*=leszen, *vtkes*=vétékes. – Kihagyá a’ vocálisokat, mint a’ Keleti Nyelvek Íróji”. Sújhely, Autographa I, IV, 1001/b, 35. „Imhol az említett hat sor [ti. Bethlen Gábor hat sora] azoknak kedvéért, kik annak elolvashatásához nincsenek elkészülve”. Sújhely, Mutató I, Fasc. 151, No. 127.

⁸³ A kurucos metaforika talán nem teljesen önkényes: e kuruc szellemiségű helyen a kuruc ősökkel büszkélkedhető Kazinczy megmutatta vendégeinek Bocskay István és II. Rákóczi Ferenc kézírásait is.

⁸⁴ Sújhely, Autographa II, IV, 1001/b, 36.

Úgy tűnik, hogy nemcsak a két Királyi-Fenségeknek, hanem nekünk is más történetet mond el néha Kazinczy. Ez a változat azt állítja ugyanis, hogy nem Kazinczy mutatta meg a gyanút keltő levelet, hanem a két Archivárius Urak, Szeldmájer József és Kassay Sámuel. És ha Cumberlandban a gyanút a levelek szennyei (és talán a tinta színe is?) támasztják, e feljegyzések olvasóiban leginkább az növeli a kételkedést, hogy ismét különböző történetek között kellene választania, vagy éppenséggel egy újabb, igaznak tételezett változatot kellene létrehoznia. Végül is, akár arra is gyanakodhatunk, hogy Cumberland nem is gyanított semmit, és Kazinczy ravaszsága felénk, a feljegyzéseit olvasó utókor felé sül el, jól vagy rosszul.

Felette gyámoltalan Stylista

Kazinczy levéltárosként kötelességének érezte, hogy felhívja a figyelmet a források esetleges megbízhatatlanságára. Egy dokumentum értéke nemcsak a szemtanú tényszerű beszámolóján múlik, hanem az ehhez fűzött vélekedés igazságán is. A forrásnak tehát egy morális és intellektuális követelménynek is eleget kell tennie.

„Rezik János Historiákat tanító Professor a' Lutheránusoknak Eperjesi Collégiumokban, szemmel látott tanúja volt azon történeteknek, mellyeket beszéll; 's így tellyes okunk van hinni szavainak, midőn azt beszélli a' miket látott, de nem, midőn vélekedéseit hallatja. Lelke nem vala egészen ment a' részre-hajlástól, 's a' rettegés örökké gátolgatta szabad menetelét, hogy nem merte a' mit merni akart.”⁸⁵

A történelem, ahogy az volt, és a megismerés közé beékelődik a részrehajlástól vagy rettegéstől motivált vélekedés: „azt hihetné az ember, hogy Rezik hamiskodik.”⁸⁶ A szemmel látott tanú emlékezését egy hivatásos történész kritikus szemével vizsgálja meg és vonja kétségbe Kazinczy.⁸⁷

Azonban a felettebb öntudatos stílusza Kazinczy, nemcsak a szemtanú bátorsággal teljes beszámolóját és az ehhez fűzött vélekedés helyességét tartotta elengedhetetlenül fontosnak, hanem a megfogalmazás szépségét is. Csécsi János sárospataki professzor latin nyelvű munkáját az alábbi megjegyzésekkel látta el:

„Kezdődött a' Békétlenkedőknek ez a' Széchényi Gyűlése 1705. Septembernek 12dikén, 's tartott Octóbernek 3dikáig. Csécsi jelen volt, 's látta, hallotta a' mit papirosra tett; az a' baj, hogy nem értette mind azt, a' mit hallott, 's felette gyámoltalan Stylista volt azonfelül. Innen előadásai csonkák, hiányosok, de sok helyt igen nagy becsűek, 's azok mingyárt azért is, mert a' jelen voltakát megnevezik, a' mit különben nem tudánk. [...] Mennyi haszontalan beszéd, és még is ki nem tudja mondani a' nyavalyás ember, a' mit az Olvasó hallani akarna.”⁸⁸

A kritizált szöveg kétségbevonhatatlanul tartalmaz értékes adatokat, de az előadás mégiscsak csonka és hiányos, mégpedig részben azért, mert stílusztikailag gyámoltalan a szerző. Ez esetben már nem a morális vagy az intellektuális összetevőkön, hanem szépírói kidolgozottságon múlik a dokumentum meggyőző ereje.

A történelem ítélőszéke

⁸⁵ Sújhely, Autographa II, sz. n.; faksimilében közli: HÓGYE, *i. m.*, 75.

⁸⁶ Uo, 118a. (Kazinczy közbevetése Rezik latin szövegében.)

⁸⁷ „Az emlékezet mindig gyanús a történelem számára, melynek valódi küldetése lerombolni és visszaszorítani azt. A történelem megfosztja a megélt múltat legitimitációjától.” Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között*, Aetas, 1999/3, 142–157. Itt: 144.

⁸⁸ Sújhely, Mutató II, Fasc. 218, No. 201 (1705). Az idézet utolsó mondata Kazinczy közbevetése Csécsi latin szövegében.

A történelem ítélőszéke ma is látható a sátoraljaújhelyi levéltárban. Kazinczy ezen ülve írta rá megsemmisítő ítéletét a kegyetlen és igazságtalan bírók emlékezetére: Ambringenre és Caraffára. Az ítélet tulajdonképpen ráolvasás: amit tényként kimond múlt időben a történetíró, az nem kis mértékben az ő hatására válik valósággá a jövőben (illetve a mindenkor olvasás jelenében), vagyis a történelmi bűnös minden magyartól utált emberré lesz. Az ítéletet mi, olvasók teljesítjük be, ahogy a dolgozat írója is készségesen segít az ítélet végrehajtásában azzal, hogy idézi az alábbi szöveget:

„ABRINGEN (igazabban Ambringen) [...] Császári Királyi Generális. [...] Ez a' vérengző [...] Azon GUBERNIUM, mellynek ez a' minden Magyartól utált ember fejévé tétetett, felállott 1673. Febr. 27d. A' pestis miatt, ugyan-azon eszt. Kis-Mártonba tétetett-által (Fasc. 187. Nro 134.) Hat esztendei kegyetlenkedései után Ambringen, a' pestis' színe alatt, elhagyá nyomorgatott hazánkat. Fasc. 187. Nro 133. –”⁸⁹

Kazinczy lefordította Rezik János *Gróf Caraffa Antal' Eperjesi Mészárlásai*-ról írt latin munkáját és elhelyezte Zemplén vármegye levéltárában, mint történelmi dokumentumot.⁹⁰ Láthatóan fontosnak tartotta fenntartani a gyalázatos történelmi esemény emlékét, de legalább ilyen fontosnak tartotta saját sorsa elbeszélésével is összefonni az eperjesi hóhérlást. Rezik latin szövegét ugyanis a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában is megtalálhatjuk, Kazinczy másolatában és magyar nyelvű jegyzeteivel. Az egyik lábjegyzet az alábbiak szerint olvasható: „Látni fogjuk alább, hogy [Radvánszky György] nem MENT Eperjesre, hanem (az én hasonló szerencsétlenségemben ejtett szavam szerint) MENETETT.”⁹¹

Tehát a *Fogságom naplójában* elbeszélte, és Zemplénben eddigre már közismertté vált *bonmot* segítségével saját élettörténetéhez kapcsolja a Caraffa-történetet:

„– Hát a tekintetes úr hova megyen?

– Nem megyek én – felelek –, hanem menettetem. Köszöntse Prof[esszor]. Szent-Györgyit. – A szót Szulyovszky nevetve hirdeté el Zemplényben, s azt a dévajkodók sokat emlegetik.”⁹²

A Martinovics-szervezkedés bírójá, Nyéki Németh János királyi jogügyi igazgató azontúl, hogy istentelen, bohó, marha, átkozott, fenevad, gyalázatos, gonosz, érdem nélkül felment bitang, alacsony, felfuvalkodott és rossz, még vérszomjúzó Caraffa is.⁹³ A levéltáros által lemásolt történelmi dokumentum ezen információk ismeretében válik észlelhetővé az önéletírói tér szövegüniverzumában. Fogságát és a mélységesen megvetett Caraffa jogtiprását a történelmi léptékű igazságtalanság kapcsolja össze. Személyes sorsa egyben a történelem egyik tipikus botrányának megismétlődése is. Ez a keserű felismerés kelti azt a félelmet, hogy mindez maradékain is megeshet:

„Kérem gyermekeimet, hogy ezt [ti. a fogságában készített fordításai kötetét] szerencsétlenségem' emlékezetére tegyék-be Famíliai Leveleink' ládjába. Én második Kazinczy vagyok, a' ki lánczot viseltem; de Péter, a' Nagyatyám' Nagyatyja nem hallá magára kimondatni a' halálos ítéletet, mint én; 's én kétszer, tudnillik a' Királyi Tábla' Deputatioját 1795. Május 8dikán, a' Septemvirátusét Május' 16dikán, mellyet osztán a' Grationális' felolvasása Júnus' első napján követett. A' háborgás' idejében a' nem-

⁸⁹ Sújhely, Mutató I, Fasc. 150, No. 78. „Ampringen nyolc évig viselte kormányzói hivatalát s ezalatt Magyarországnak különösen tiszai részét dúlások, öldöklések, kegyetlenségek és égbekiáltó gonoszságok színterévé változtatta. A tatárjárás óta nem dúlták így fel e vidéket, mint Lipót zsoldosai [...]” (*A Pallas Nagy Lexikona*, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893–1897, „Ampringen” szócikk [<http://mek.niif.hu/00000/00060/html/004/pc000444.html>].)

⁹⁰ Sújhely, Autographa II, jelzet nélkül.

⁹¹ MTAKK K 640/I, 101b.

⁹² FN, 8.

⁹³ Uo, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 30 és 35.

félénk, a' maga ártatlanságába bízó könnyen tesz oly lépést, a' mi más időben véteknem vétetett volna. Hogy illy szerencsétlenség legkésőbb maradékomat se érje, ez az, a' miért a' Szent Peprómene előtt könyörgök. Áldás rajtatok fiaim, lyányaim, unokáim, ha hívek lesztek ahhoz a' mi szent. – Széphalom, Július' 18d. 1821.”⁹⁴

Mint ismert, könyörgése nem talált meghallgatásra. Legkisebb fiát, Lajost (aki a fenti könyörgéskor még csak egyéves volt), a bresciai hiéna, Haynau lövette agyon Aradon, 1849. október 25-én. „Az 1849 okt. 6-iki kivégeztetések Aradon és Pesten, számos hazafinak megöletése, sok ezernek börtönbe vetése és üldözése mindenkorra megbélyegzik H[aynau] emlékét és egy sorba helyezik őt Caraffával.”⁹⁵

Stylusára nézve

Kazinczy szabadulása után a családi birtok újrafelosztása miatt egy nehezen érhető, csúnya és vádaskodással teli családi vita bontakozott ki. A perpatvar részben levelek útján zajlott, Kazinczy a levelek egy részét összegyűjtötte és megőrizte. [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*]-ben ez olvashatjuk:

„Én a' Punctumokra és a' melléjek zárt levélre ezt feleltem:

Kázmér, ddo 3. Júl. 1805.

Édes Asszonyám!

Asszonyámnak haragját, elkeseredett levelét és vádjait úgy fogadtam, a' mint az ollyat gyermeknek elfogadni illik. [...] Én ezután is szentül igyekszem Asszonyám eránt való kötelességeimet teljesíteni: de másrésről azt sem felejttem el, hogy magamnak is tartozom valamivel. (Ez a tíz sor stylusára nézve megváltozott az elküldött leírásban: de értelme ugyanaz.)”⁹⁶

E másik – előttünk teljesen rejtve maradó – levél stílusáról ezt találjuk:

„[...] 's egy Asszony ládájában előhoznak valamely levelet, melyet Maris hozzám intézett. Sok környülállás adja elő magát az életben, mellyre nehéz felelni, és mégis ártatlan a' gyanús, 's ez nehézzé teszi a' birák' dolgát. [...] Elbeszélte, mik estek vele Semlyénből lett utolsó eltávozásom olta, 's azt, hogy Tokajon keresztül jövén, megemlékezett az ott töltött boldog órájára. Az egész levél Tekintetes Úr titulaturákkal folyt, de egy helyett Lanasszából azt írta ki, hogy vagyon egy Isten az égben, a' ki az ártatlan szenvedést látja etc. 's a' pathósz tónusában poétai stylusra fakad, és té-nek szóllít, valamit mond Lubin és Anette felől és Ta meg Ma syllabák fordúlnak elő levelében.”⁹⁷

Míg az első levélnél a stílus megváltoztatása nem befolyásolja az értelmezést, utóbbinál a szószerinti jelentést is felülírja és a cselédlány és a földesúr tegező viszonyát is kimagyarazza a „poétai stylus.” Így aztán, ha egy levél elveszik vagy lappang – márpedig e levelek igen gyakran elvesznek vagy lappanganak – „Itélje meg már akárki, hogy ha ezek igazak – pedig úgy áldjon meg engemet az életnek Istene, egy szóig igazak! – hogy illik a' mi dolgunkra a' mit Laczi ír, 's azt tettem-e írtam-e, a' mit ő ír, hogy írtam? [...] Azt írja, hogy én Dienesnek azt írtam, hogy ő nekem azt mondta hogy [...]”⁹⁸

Kazinczy, a tárlatvezető

⁹⁴ MTAKK RUI 2r 1, 2b.

⁹⁵ *A Pallas Nagy Lexikona*, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893–1897, „Haynau” szócikk (<http://mek.niif.hu/00000/00060/html/046/pc004608.html>).

⁹⁶ *Kazinczy Ferencz Följegyzései* = PE, 147. A szöveg keletkezési ideje 1805.

⁹⁷ *Uo.*, 127.

⁹⁸ [*Kazinczy Ferencz kellemtelenségei László és Dienes öccsével*] = PE, 114–115. A feljegyzés 1802-ben íródott.

1801 júliusában Csokonai két nagy élményéről számolhatott be anyjának (ill. barátainak): az aggteleki barlangban tett kirándulásról és a frissen szabadult Kazinczyval való találkozásról. „Regmecen pedig minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antique módra készült 30 fontos urnával, mellyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és a mellyet a museumába való beléptekor az író asztaláról felvévén azonnal megcsókolt.”⁹⁹

Úgy tudjuk, hogy Kazinczy a letartóztatások miatt égette el az említett leveleket. De megkockáztatható az a kijelentés is, hogy általában véve a szerelmes levél a leggyakrabban elégetett műfaj. Az értelmezői helyzet bizonytalanságának és időbeli változásának igencsak ki vannak szolgáltatva az efféle írásos dokumentumok. Az a műfaji sajátosság, amely csak egyetlen értő olvasót feltételez, egyúttal azt is jelenti, hogy minden más értelmezés félreolvasást jelent. Ráadásul a felhatalmazással bíró olvasó valóságának azon része, amelyre a levél referenciaként hivatkozik, gyakorta illékonynak bizonyul, Kazinczy esetében például férjhez megy egy gróf Gyulay Ferenchez vagy Rhédey Lajoshoz.¹⁰⁰

A szerelmes levél, szövegként, elvileg bárki által értelmezhető, és így könnyen nemkívánatos jelentések létrejöttében is közreműködő, árulkodó tárggyá válhat. Az elégetés aktusa – áttemelés egy non-textuális közegbe – tulajdonképpen a szöveg legradikálisabb felülírása. Ugyanazt a buzgalmat láthatjuk ebben a jelenetben, amely máskor arra sarkallja Kazinczyt, hogy megjegyzéseket írjon rá a levéltári és családi iratokra, mintegy kiigazítva a múlt dokumentumait vagy akár saját élettörténetét is.

A megsemmisítés helyett azonban Kazinczy egy csodálatra méltó gesztussal – az antique urnába helyezéssel – olyan múzeumi tárggyá alakítja a szöveget, amelynek jelentését már kizárólag ő tulajdonolja, és amely jelentést tárlatvezető hermeneutaként közvetítheti a kíváncsi látogató (és utókor) felé. Az eredeti – és talán praktikus – funkciótól és (kon)textustól megtisztogatott levelek így a művészet tisztán esztétikai tárgyává válhatnak: „Az esztétikai diszkurzusba és a művészeti gyűjteményekbe a tárgyak úgy kerülnek be, hogy egyben kizáródik eredeti kulturális kontextusuk, sőt úgy tűnik, e kulturális kontextus ismerete nemcsak nem szükséges, de nem is kívánatos az esztétikai értékelés számára”.¹⁰¹ Hasonló jelenség figyelhető meg manapság, amikor a sátoraljaújhelyi levéltárban kiállítási tárgyként ki van emelve az eredeti fiókjából az egykori levéltáros néhány feljegyzése. Az életrajzi-történelmi dokumentumok múzeumi tárggyá változtatásán ügyködő szorgalom, ha el is rejti az eredeti és hiteles források kínálta tudást, megnyitja az utat az esztétikai érzékelés számára. A *hatás* és a *tudás* elválasztására ezt javasolja Kazinczy az ifjabb olvasóknak: „A’ Belvederbe kétszer háromszor minden vezető nélkül léptem fel, hogy lássam melly hatást tesznek rám a’ képek, csak negyedikszor, és tovább osztán mindég, vettem vezetőt magam mellé, hogy lássam érzésimnek mit hihetek, ’s hallhassam a’ mit Képértőnek tudni kell. Ifjabb Olvasóimnak ugyan-ezt ajánlom; ne rontassák el keblekben az első behatás’ örömeit a’ Csicszerónék által, kiktől úgy is kevés jót tanulhatnak, ha jóra nem vezette a’ vak szerencse.”¹⁰²

Nehéz bulvár

Ha egy vakmerő kutató átolvasná Kazinczy összes fennmaradt levelét és összes fennmaradt önéletrajzi írását, vajon tudna-e válaszolna arra a kérdésre, hogy mikor kinek

⁹⁹ A kritikai kiadás jegyzete a levélhez: „Kazinczy múzeuma a ház egy szobája volt, itt tartotta emlékeit, szeretett tárgyait. Csokonait annyira megragadta ez az érzelmes szertartásosság, hogy maga is épített egy »museumo«-ot debreceni házában [...]” Csokonai levele anyjának, Csokonai Józsefnének, Onga, 1801. július 19. (CSOKONAI Vitéz Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Akadémiai, Bp., 1999 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 142, 639.)

¹⁰⁰ Vö.: SZAUDER József, *i. m.*

¹⁰¹ TAKÁTS József, *Antropológia és irodalomtörténet-írás*, BUKSZ, 1999/1, 44–45.

¹⁰² [*Pályám emlékezete III.*] = *PE*, 601.

udvarolt Kazinczy, kik voltak a feleségjelöltek és szeretők. Kinek is akarta Kazinczy lázas betegen keszkenőjét elküldeni? „Le vettem selyem keszkenőmet nyakamról ’s által adtam néki, hogy azt küldje –nének; hogy Susit és az én Kedves Therézemet köszöntse.”¹⁰³ Az 1789-es betegség alatt kikotyogott, de a lejegyzésben már névtelenségbe rejtett asszonyt nem tudtuk azonosítani. Nem lehet az ismert Susi vagy Teréz, azaz Kácsándy Zsuzsanna, aki egyébként is csak 1790-től gróf Gyulai Ferencné, vagy Kácsándy Terézia (1786-tól Rhédey Lajosné), vagy Radvánszky Terézia (Szerencsy Józsefné), hiszen őket névvel említi. És nem lehetett sem Radvánszky Polyxén (Blidli), aki csak 1794-től Újházy Sámuelné, sem Bernáth Klára (Jenny), aki csak 1797-től Bárczay Ferencné. Fáy Mihály lánya is feltűnt a feleségjelöltek közt: „[Darvas János] 1789 táján elvette volt Fáy Mihály Úrnak egyetlen leányát, Fáy Manczit, kit szülőji szerették volna ha elvettem volna; de én Süsymban éltem egészen, ’s ide különben sem fogtam hajlani, látván hogy a’ leány hecticás.”¹⁰⁴ Miért látogatta gróf Batthyány Vincéné Rudnyák Pepi Kazinczyt budai fogságában?¹⁰⁵ És ki volt ez a gazdag és születlen leány: „De nincs különben; tudni akarták, mi von el engem a’ gazdag és születlen leány’ elvételétől, ’s a’ Sárosynéhoz való járás előttök gyanús kezde lenni.”¹⁰⁶

„A’ szerelemről való álmodozás” miért a későbbi sógornő, „a’ szegény Marie’ szívében fogott helyt”¹⁰⁷ és égett magas lángokkal? Erről a levelezés: „Felmentem Kázmérba, ’s Sophieval magával szollottam először. Ez játéknak vette jelentésemet, mert hiszen miolta ismerjük egymást és én neki soha szerelmes hajlandóságot nem mutattam, sőt Susieval [Török Susie Marie] enyelegtem gyermekes nyájassággal.”¹⁰⁸

És így tovább. Hiába a több ezer levél, a több ezer oldalnyi önéletrajzi feljegyzés, napló, önéletrajz és [*Pályám emlékezete*], csak elszórt utalásokból tudhatunk meg ezt-azt Kazinczy magánéletéről. Szauder József idézett tanulmánya informatívabb, mint bármelyik Kazinczy önéletírás.

Szécheny

„Gróf Szécheny Ferencz. [...] Szoros barátja lévén akkor Pászthornak, nem csuda hogy akkor az volt. Most egészen elváltozott, ’s szégyelli akkori nagy barátját. [...] »Nem jut e valamelyik versem emlékezetembe, hogy azt neki elmondhatnám?« – Ezt mondtam-el:

Brútusz, Kæstner után.

Fiam, te is? szól Júliusz.

Anyám de Róma! monda Brútusz,

’S mélyebben döfe-meg, szabadság’ szent vasa!

Midőn Pászthortól búcsút vettem, ez így szólla: Az Úr e’ napokban valahol egy Epigrammáját mondá-el. Nem akarná e nékem ledictálni? – P. leírta azt. – Mit mond most Sz... ha az ilyenekre emlékezik? [...]”¹⁰⁹

Ez a feljegyzés, mint magából a szövegből kiderül, még Széchenyi életében, tehát 1820 előtt keletkezett. Az 1827 és 1831 között keletkezett hat [*Pályám emlékezete*] egyikéből sem állapítható meg, hogy melyik epigrammát mondta el Kazinczy Széchenyinek.

¹⁰³ *Rothasztó forró-betegségem. Kassán, 1789. Juniusban = PE, 87.*

¹⁰⁴ *Az én naplóm = PE, 303. Keletkezett 1812-ben.*

¹⁰⁵ *Uo., 287.*

¹⁰⁶ *Uo., 307.*

¹⁰⁷ *Uo., 244.*

¹⁰⁸ Kazinczy – Bárczay Ferencnek, Érsemlyén, 1804. szeptember 7. = *Kazlev, XXIII, 83.*

¹⁰⁹ [*Gróf Szécheny Ferencz*] = *PE, 83.* A szöveg 1820 előtt keletkezett.

„Religiósus tisztelettel állék a’ valóban nagy férfi előtt; már sok nagy tetteit hallottam. [...] Parancsolá hogy mondanám el előtte valamely versemet. Mentem magam’, hogy könyv nélkül semmit nem tudok; ha kezemnél volna kisdéd csomóm, örömmel vetném annak ítélete alá, ki mesteriségének német nyelven olly szép bizonyóságit adá. El nem idézteté magát, ’s úgy egy rövid epigrammámat mondottam fel melly rövidsége által bíztathata, hogy el nem fogok akadni.”¹¹⁰

Az epigramma hiányát, meglátásunk szerint, három ok is magyarázhatja. (1) 1827–31-re egyszerűen elfelejtette. (2) Mint a fentebbi idézet szöveggörnyezete tanúsítja, az egykor sikeres epigramma valamiért kellemetlenül érinthetné az egészen elváltozott Széchényi emlékét. Ezt egy kiadásra szánt munkában már nem biztos, hogy megtehetné, és talán nem is akarja megtenni. (3) Ezt az epigrammát az autobiographiák már korábban idézték, mint egy 1775-ben írt diákkori zsenjét és *fordítást*.

„Ez a’ Professorunk mutatá Gyürkynek egy Göttingi Almanachját, ’s elbeszélé nek, hogy Kaestnernek, a’ nagy Geometrának, egy háromsorú Epigrammája melly ezen Almanachban áll, egész Német-ország által mint csudáltatot:

Auch du, mein Sohn? sprach Julius –
Rom meine Mutter! – dachte Brutus,
Und stieß dich tiefer, Dolch der Freiheit!

s tüzelt, fordítanám le. Mi vala könnyebb? Az utolsó sornak nem kelle rímet keresni, a’ két első ríme készen álla, ’s áltadám neki fordításomat.

Fiam, te is? mond Július.
Anyám de Róma! monda Brútus,
’S mélyebben döfe meg, Szabadság’ szent vasa!”¹¹¹

A nagy Széchényi előtt religiósus tisztelettel álló, de csak egy zsenge fordítást elszavalni képes, ám ezzel is sikert arató Kazinczy nehezen tarthatná fent a jelenet komolyságát a diákkorába is beavatott, vagyis a [*Pályám emlékezetei*]-t ismerő olvasó előtt. A Széchényi-jelenet – valószínűsíthető – történeti hitelessége, az igazság elmondása alárendelődik egy nagyobb szövegegység összefüggéseinek, vagy, ha úgy tetszik, egy fiktívebb, művön belül érvényes igazságnak.

Szépnek nem ismerheti

Az epigramma keletkezéséről többet is elárul Kazinczy: „Valamely Togátus Újhely és Patak közt a’ jég alá fült. Koporsójára versek ’s tarka festések függesztetének. A’ sáfránnyal, cinóberrel csillogó festések sorában az enyém, fekete tusban mosdalva, szerénysége által kedvelteté meg magát, ’s Gyürky István, később Tornai, végre Torontali Fő-Ispán és Referendárius, bémutatá azt Professorának, kitől a’ Mathesisben privatissimákat veve. Ez látni akará minden rajzaimat.”¹¹² Ezután már ismert a történet: Szilágyi Márton professor mutat Gyürkynek egy könyvet, amit Gyürky, felismerve immár Kazinczy (képző)művészi képességeit és ízlését, tovább ad számára, és tüzezi a fordításra is.¹¹³

Kazinczy képzőművészeti és írásművészeti tehetsége mélyen összefügg. Míg a faragatlan tőkéske [ez mit jelent? – Sz. M-] iskolatársak pl. Mészáros Ignác 1772-es

¹¹⁰ [*Pályám emlékezete III.*] = PE, 622.

¹¹¹ [*Pályám emlékezete III.*] = PE, 569.

¹¹² *Uo.*

¹¹³ Az epigrammát ’közvetítő’ diáktárs kilétében is bizonytalanság van. Párniczky Mihály (?–1834), báró Podmaniczky Sándor (1758–1830) vagy Gyürky István (?–1807) lehetett a segítő társ. Végül Kazinczy összevonja a segítő társak szétszórt szerepeit Gyürkybe, azaz dramatizál. (*Az én életem...* = PE, 425.; [*Kazinczy Ferencz’ saját kezével irtt Autobiographiája 1785¹⁸*] = PE, 459.)

fordítását, a *Buda várának visszavételekor a keresztyének fogságába esett egy Kartigam nevű török kisasszonynak títka és emlékezetes történetit* faldossák, addig Kazinczy rajzol (legalábbis 1829–30-ban): „Tetszett nekik az az olvadozás, ’s azok a’ czikornyás declaratiók, ’s a’ szép rableány’ hideg begyeskedése. Én nyugalomban üzém rajzolgatásimat, ’s midőn tudni akarák, mint maradhatok én, míg ők lángodoznak, hidegen, kimondám, hogy én azt a’ haszontalan czifrát, ’s azt a’ visszas dagályt szépnek nem ismerhetem.”¹¹⁴

Pontosabban átrajzol, méghozzá saját, 1816-ban vallott ízlését igazítja ki: a nagyfiúk közül „négyen öten eldőlöngözének ágyainkon, ’s mohon olvasák fenn szóval Mészáros Ignátnak Kartigámját. Nekem kezemben vala könyvem, szemem papirosomra vala szegezve, de fülem a’ Tuszanói Herczeg’ feszes, erőltetett beszédű nyájasságait hallgatá, ’s Mészáros Ignátz Urat néztem az első Irónak a’ világon.”¹¹⁵

Az utolsó önéletírásában, a [*Pályám emlékezete VI.*]-ban a koporsóra függesztett, magát szerénysége által kedveltető rajz és az Brutus-epigramma között említi meg és utasítja el a *Kartigamot* és egyúttal Gyöngyösi István költészetét is. Utóbbiról mondja: „Olyan, mondám, mint egy rosszúl rajzolt, de némelly részeiben szépen is festéklett kép.” Ezt az érvelést hallva, nem csoda, hogy „Gyürky úgy hitte, hogy a’ ki mester nélkül rajzolgat ’s görögül olvas, ha tompább is mint hogy Kartigámot szépnek érezhetné, a’ három sort is le fogja fordíthatni, ’s hozzám jöve Zsebkönyvével.”¹¹⁶ Kazinczy ízlése szép ívet rajzolva bontakozik ki irodalmunk horizontján. A *Kartigam* visszabontásával, Gyöngyösin túllépve jutunk el az epigrammát tartalmazó Göttinger Musenalmanach, a Göttinger Hainbund német írói csoport évkönyvéig, amelyben már Voss, Klopstock, Goethe, G. A. Bürger, a Stolberg fivérek, J. M. Miller műveit és magát Gessnert is megtaláljuk. Megjegyezzük még, hogy a *Kartigam* eredetije, Menander műve megvolt Kazinczy birtokában: „Ugyancsak már sárospataki korában, 1778-ban megvolt könyvei között Menander ma már a legnagyobb ritkaságok közé tartozó regénye. A címlap előtt levő s egy török nőt ábrázoló rézmetszet hátlapjának felső jobb sarkában ugyanis Kazinczy eme följegyzése olvasható: »Fr. v. Kazintzy. 778.«”¹¹⁷

Olvasót tévesztető utak

Kazinczy egy 1816-ban kelt levelében így jellemezte *Az én életem...* című autobiographiáját: „Ez a’ munka egészen Anglus kert. Eggy szép az az interessans scénától a’ másikkig viszem az olvasót tévesztető úton, úgy hogy soha se tudhassa, mi fog következni. [...] A’ humor, a’ csintalanság, a’ víg, a’ szomorú, a’ didacticus partiák szépen váltják fel benne egymást”.¹¹⁸ Habár e levélben azt olvashatjuk, hogy autobiographiájában tévesztető utakon visz minket Kazinczy, mégis, ha a *Pályám emlékezete* bármelyik, tetszőlegesen kiválasztott kiadásának egy példányát kézbe vesszük, úgy tűnhet, hogy Kazinczy nem is igazán akart elbújni, legfeljebb csak csintalankodik. Az út egyenes és jól belátható, töretlenül visz szerzőnk és hősünk kora/szelleme/ízlése fejlődésének megismerése felé. Így megnyugodhatunk, hogy a kezünkben tartott kötet alapján egy olyan „[n]em kevésbé hitelt érdemlő szemtanú”¹¹⁹ kétségbevonhatatlan vallomásait ismerhetjük meg, mint Kazinczy

¹¹⁴ [*Pályám emlékezete IV.*] = PE, 683.

¹¹⁵ *Az én életem...* = PE, 417.

¹¹⁶ [*Pályám emlékezete VI.*] = PE, 728.

¹¹⁷ HARSÁNYI István, *Kazinczy Ferenc és a Kártigám*, Irodalomtörténet, 1914/?, 107. A könyv leírását ld. *Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon*, szerk., szöv. gond. KISS Endre József, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 2006 (Acta Patakina, 19), 121–122.

¹¹⁸ Kazinczy – Kölcsey Ferenchez, Széphalom, 1816. május 22. = *Kazlev*, XIV, 210.

¹¹⁹ ZOLNAY László, *Pest–Buda erkölcsi s erkölcstelenségei hajdanában* = Uő, *Mozaikok a magyar újkorból*, Kozmosz Könyvek, Bp., 1986 (Az én világom), 322. Megjegyezzük, hogy Kazinczy valóban a leghitelesebb és

Ferenc. Ám, ha *Az én életem* c. kötet is kezünkbe kerül, akkor arra csodálkozhatunk rá, hogy van egy még teljesebb igazság, amely afféle felfedezésre váró titokként lapult eddig a kéziratárak mélyén. Az 1987-ben Szilágyi Ferenc által kiadott kötet hátsó borítóján a hazánkban letelepedett dán festőművész, Stunder János Jakab egyik Kazinczy-portréjának részlete is látható. A kép alatti ajánló sorok szerint az a szándék munkált e kötet szövegeinek megjelentetésében, hogy módosítsa az eddigi Kazinczy-portrét, mintegy helyreállítva Stunder csonkán ránk maradt alkotását. Mintha Kazinczy mégiscsak afféle bújócskát játszott volna velünk, és még mi a francia kert bokrai között kerestük, ő addig „meleg tűzű tekintetével regényes táj közepén” ült, és nyilván fejcsóválva várt ránk: „[a] kötet restaurátori munkája a hitelesebb, eredeti képet igyekszik életre kelteni: a franciakertté nyesegetett *Pályám emlékezete* mögött az első kidolgozások s a kiadatlan naplók *Confessions*-őszinteségű öskertjét [...]”.¹²⁰ Azt vehetjük észre tehát, hogy pl. az 1903-ban megjelent Váczy-féle kiadást¹²¹ megnyesegetett franciakertként, míg *Az én életem*-kötetet öskertként szemléli ez az ajánlószöveg.

A Kazinczy-portrékat kirajzoló természeti tüneményekben a hitelesség illúzióját az *anamorfózis* jelensége hozza létre, vagyis egy olyan ábrázolási mód, amelyben az első pillantásra torzítottnak tűnő tárgy vagy kép a megfelelő szögből nézve eredeti formáját mutatja. „A legtöbb anamorfózis festményen vagy rajzon szerepel, de meg lehetett változtatni a léptéket, és át lehetett vinni akár a tájba is, úgy, hogy egy arcot nyírtak a megfelelően elrendezett sövénybe.”¹²² Ebben a játékban az arc szemléllő mi, az olvasók vagyunk, a kert tervezője viszont a szöveg szerzője és – legalább ilyen mértékben – a szerkesztője és válogatója.

Az elsőként felmerülő kérdés természetesen az, hogy vajon könnyebb-e meglátni Kazinczy *igazi* arcát egy öskertben, mint egy franciakertben? Aligha. Hiszen mindkettő *anamorfózis*, vagyis szókép. (Mint ahogy metafora ez a gyenge fuvallat is, amely most ebben a mondatban szétzilálja az arcképet kirajzoló fák, bokrok és egyéb trópusok mozdulatlanságát.) Azonban, ha mégis hajlandó az olvasó az elvárt tiszteletteljes megtorpanásra, akkor valóban összerendeződhet a látvány a keresett arccá. „Az anamorfózis mesterfogása megköveteli, hogy a szemléllő arra a nézőpontra helyezkedjen, amelyet a tervező kigondolt. Ha enged a kérésnek, az ablakból kitekintve elnyeri jutalmát, hiszen a sövény darabjai a szeme láttára rendeződnek arccá.”¹²³ E mozdulatlanság, az önéletírások esetében, azon hit megjelenésének és működésének az ideje, hogy amit látunk, az a megismerni kívánt szerző, modell, főszereplő és elbeszélő hiteles megjelenítése és megjelenése. A lejeune-i önéletírói paktumot vélhetően az előtt az ablak előtt álló asztalon kell megkötnünk, ahonnan a legjobb, és bizonyos értelemben az egyetlen kilátás nyílik a kertre:

„A nyírott sövény torz látványt nyújtott, és csak abból a pontból nézve rajzolódott ki arcként, amelyet a tervező fókuszpontként választott: leggyakrabban egy ablakból. [...] ha a szemléllő csak egy kicsit is elmozdult arról a bizonyos pontról, máris elemeire hullott a látvány.”¹²⁴ De e szerződésnek is megvan a maga apróbetűs záradéka, miszerint az olvasó arra is kötelezettséget vállal, hogy elhiszi, hogy a szöveg kiadója, szerkesztője az

---

legmegbízhatóbb források közé tartozik, csak éppen a dolgozatnak anyagot szolgáltató kritikai kiadás abban érdekelt, hogy az ellentmondásokat tárja fel.

¹²⁰ KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, kiad. SZILÁGYI Ferenc, Magvető, Bp., 1987 (Nemzet és emlékezet), hátsó borító.

¹²¹ KAZINCZY Ferenc *műveiből*, s. a. r. és bev. VÁCZY János, Franklin-Társulat, Bp., 1903.

¹²² Douwe DRAAISMA, *Metaforamasina: Az emlékezet egyik lehetséges története*, Typotex, Budapest, 2002 (Test és lélek), 11.

¹²³ *Uo.*

¹²⁴ *Uo.*

adott kéziratot „[...] teljesen s egészen híven a M. Tud. Akadémia könyvtárában őrzött [...] példányhoz [...]” adja ki.¹²⁵

Stundernek az 1791-ben Kazinczyról festett képe Kazinczy önéletírása szerint nem létezik: „Oda a’ kép, ’s most egyedül mását bírom a’ fejnek.”¹²⁶

Kazinczy-emlékkert¹²⁷

Ha elhagyjuk az eddigi, a különböző kötetek szerkesztői által felkínált megfigyelői pozíciókat, és olyan illetlenek vagyunk, hogy szó szerint vesszük a (kissé már túlhasznált) kert-metaphorát, és lesétálunk a kertbe, akkor azt láthatjuk, hogy a messziről oly karakteres, határozott arc számtalan, néhol egymást is keresztülhúzó vonásból állt össze. A részletek egymáshoz és önmaguk (szöveg)változataihoz való viszonyát egy térben és időben állandóan változó, többféle értelmezésnek teret adó hálózatként láthatjuk. Mintha Kazinczy autobiographiái több kisebb-nagyobb, eltérő keltezésű szöveg összebarkácsolásából készültek volna.¹²⁸ A térszerűen elképzelt és időben változatlanak vélt szerző bújócskája helyett immár az időbeli változás és ennek szövegben való rögzíthetőségének a kényes játékába léphetünk át. Vagyis az emlékezés és a felejtés, a feltárás és az elrejtés játékába. Tehát, ha a kert-metaphorát nem felülről, pontosabban egy retrospektív elbeszélés által kijelölt pozícióból szemléljük, akkor a szövegváltozatokban az időbeli változásnak kitett emlékezés nyomait ismerhetjük fel. Ami kívülről anamorfózis, az a részleteit közelebbről megvizsgálva, az emlékezet kertje. „Az emlékezés művészete – írja Draaisma –, [...] olyan eljárás alapult, amely világos, egyszerű beosztású képzeletbeli térré változtatta az emlékezetet, amit meg lehetett tölteni a megjegyzendő dolgok »képeivel«.”¹²⁹ Majd az emlékező, amikor fel akarja idézni az emlékeit, képzeletben újra bejárja az így berendezett teret. A megfelelő sorrendben elhelyezett tárgyak, jelképek afféle hívószavakként működnek, amelyek segítségével felidézhetők a kívánt képek vagy történetek. Az emlékezet-kertként szemlélt önéletírások ilyen hívószavak köré felépülő történetekből, emléksorokból állnak: a [*Pályám emlékezete III.*] kéziratában két oldal üresen maradt, de ceruzával a „Dayka Theatr Ráday” és a „Pozsonyi Dieta, Fodor” bejegyzések találhatók.¹³⁰ Ez azt sugallja, hogy Kazinczy írásos feljegyzéseire támaszkodva, önmagát idézve írta önéletrajzait. Nyilván az írás idején nem volt kéznél a feljegyzése Daykáról, a teátrumról, Rádayról és a pozsonyi diétáról, így feljegyezte a szükséges emlékeztető szavakat, hogy ezek segítségével később bármikor ki tudja majd pótolni a hézagot.¹³¹

¹²⁵ VÁCZY János, *Bevezetés = KAZINCZY Ferencz műveiből*, s. a. r. és bev. VÁCZY János, Franklin-Társulat, Bp., 1903, 19.

¹²⁶ *Pályám' Emlékezete I = PE*, 524.

¹²⁷ Erről ld. még: ORBÁN László, *Kazinczy önéletírásai: a Kazinczy-emlékkert = „Et in Arcadia ego” A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 203–210, szerk. Debreceni Attila, Gönczy Monika.

¹²⁸ Néhány esetben szó szerint értendő a barkácsolás kifejezés. A *Fogságom naplója* eredeti kéziratába egy darab posztó volt beragasztva (ld. fentebb), más feljegyzésekben hajfűrtöket (hol? Ms...), francia egyenruha foszlányokat (hol? K 633?, Pandecta), vagy akár egy halott francia kokárdáját is megtalálhatjuk (hol? K-jelzet Pandecta).

¹²⁹ DRAAISMA, *im.*, 44.

¹³⁰ *Pályám emlékezete III = PE*, 632.

¹³¹ A több kéziratban fennmaradt önéletírás-változatok és az ezekhez emlékezhelyekként kapcsolódó feljegyzések effajta viszonya ösztönözhetette arra pl. a *Pályám emlékezete* 1979-es kiadóját, hogy pótolja a hiányzó részt: „Mint Váczy János (l. kiadása 294. l.) megállapította, ide Kazinczy »még óhajtott valamit följegyezni később, azért hagyott nagyobb hézagot a kéziratban is«. Alighanem a Dayka Gáborról, kedvencéről szóló följegyzéseit kívánta ide iktatni. Ez okból is tesszük ide át ezt a részt Kazinczy Gábor II. sz. másolatából (l. Abafi, 297–298. l.)” KAZINCZY Ferenc, *Művei*, I, kiad. SZAUDER Mária, Szépirodalmi, Bp., 1979, 875. Az említett könyvek sorrendben: ...

Az emlékiróban nem a megélt esemény hiteles dokumentálóját látjuk, hanem az íróasztalán lévő töménytelen mennyiségű feljegyzésből és az emlékeiből válogató szépíró, aki nagy tehetséggel lát neki az adott nyersanyag átformálásához, egy másik szerkezetbe, nem ritkán egy másik műfajba illesztéséhez. A megjegyzésre méltó dolgok, amelyeknek a képeivel Kazinczy feltölti önéletírásait, többnyire megtalálhatók a korábban keletkezett feljegyzéseiben. A megjegyzendő események, történetek tehát nem feltétlenül emlékként – az emlékezés és felejtés időbeli munkájának folyamatosan változó vetülete – léteztek, hanem az emlékezést valamely ponton leállítani és rögzíteni akaró szöveggé. Az időbeliségnek kitett és folyamatos értelmezést végrehajtó emlékezés az időbeliségnek kitett és folyamatos értelmezést létrehívó, de vele vetélkedő szövegállapotba kerül át: „a’ mint a’ feljebb említett Dec. 3dikán írt levél velem gyanítatja, az őszi holnapokban, de a’ mint emlékezem, a’ tavasziakban.”